

ЭКОНОМИКАЛЫҚ ШОЛУ
Қазақстан Республикасының Ұлттық
Банкі
№4, 2017

Мазмұны

Ақша-кредит саясаты

Байділданова Ш.С. Ұлттық Банктің мандатын кеңейту қажет пе?.....3

Проблемалар мен пайымдаулар

Кулкаева А.М., Сейдахметова Б.А. Ауыл шаруашылығы өнімінің әлемдік бағасының Қазақстандағы азық-түлік инфляциясына әсері.....16

Сеилова З.С. Микроқаржыландырудың кейбір құқықтық және реттеуіш негіздері.....32

Нұрбаев А.А., Әбдірашев Р.А. Электрондық ақша нарығының жұмыс істеуіне шолу.....39

Экономика және қаржы нарығы: аймақтық аспектілер

Ақтанбаев Е.Қ. Атырау облысы экономикасының және қаржы нарығының жай-күйі.....44

Мақалалар авторларының ой-пікірлері Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкінің ұстанымымен бір-біріне сай келмеуі мүмкін

Ұлттық Банктің мандатын кеңейту қажет пе?

Байділданова Ш.С. – Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкінің Зерттеулер және статистика департаменті монетарлық зерттеулер басқармасының бас маман-талдаушысы.

2008 жылғы және одан кейінгі жылдардағы дағдарыс кезеңінде дамыған елдердің орталық банктері экономикалық белсенділікті қолдауға бағытталған ақшаны жұмсарту саясатын белсенді қолдана бастады. Бұл экономикалық өсімді қолдау жөніндегі қосымша мақсатты қосу арқылы орталық банктердің мандаттарын кеңейту қажет деп есептейтін бірқатар экономисттер мен талдаушылар арасында талқыға түсті [1]. Дамыған елдер реттеушілерінің іс әрекеттері Қазақстанда осындай саясатты іске асыру пайдасына пікірталас жүргізу үшін негіз болуы ықтимал. Ұлттық Банк алдында өзінің бағаны тұрақтандыру жөніндегі негізгі мақсатын саяси дәлелденген мақсат – экономикалық өсімді қамтамасыз етумен толықтыру қажеттігі туралы мәселе тұруы мүмкін. Алайда макроэкономикалық талаптардағы айырмашылық Қазақстан экономикасы үшін монетарлық ынталандыру стратегиясының өзекті емес екенін және оның теріс салдарға әкеп соғуы мүмкін екендігін білдіреді.

Негізгі сөздер: орталық банктің мақсаты, Ұлттық Банктің мандаты, баға тұрақтылығы, экономикалық өсім.

JEL-классификациясы: E50, E58.

Соңғы бірнеше он жылдықта әртүрлі елдердің саяси биліктері экономикалық тұрақтылыққа қол жеткізу үшін орталық банктерге тек бағаны тұрақтандыруға қол жеткізу жөніндегі мақсатқа ғана басты назар аудару қажет [2]. Соңғы жылдары бұл пікір көптеген елдер ұшыраған дағдарыстың салдарына байланысты өзгерді. Барлық күш-жігерді тек баға тұрақтылығын қамтамасыз етуге ғана шоғырландыру валюталық дағдарыстың немесе банк дағдарысының көтерілуі және құлдырауы циклын реттеуге және оның туындауы ықтималдылығын шектеуге мүмкіндік берген жоқ. Кейбір елдерде монетарлық биліктің макроэкономикалық орнықтылықты, тек баға тұрақтылығын қамтамасыз ету арқылы ғана ұстап тұруы туралы мәселе туындады. Дамыған елдерде пайыздық мөлшерлемені нөлге дейін төмендету, депозиттер бойынша теріс мөлшерлемелерді белгілеу, мемлекеттік және корпоративтік бағалы қағаздарды ауқымды сатып алу сияқты ақша кредит саясатының «дәстүрлі емес» құралдарына басты назар салынды [3].

Экономикалық өсім қарқыны төмендеген Қазақстанда ақша эмиссиясының көмегімен ынталандыратын ақша-кредит саясатын жүргізу мүмкін бе? Ұлттық Банк өз күш-жігерін экономикалық өсімге жіберуге тиіс пе? Мұны айқындау үшін аталған мақалада әртүрлі елдердің орталық банктерінің негізгі мақсаттары мен мандаттары зерделенді. Ақша-кредит саясатының көмегімен Қазақстан экономикасындағы құрылымдық проблемаларды шешудің мүмкін еместігін көрсететін макроэкономикалық ахуалдардың кейбір аспектілері қаралды.

I. Әртүрлі елдердің орталық банктерінің негізгі мақсаттары

Соңғы жүз жылда орталық банктердің мақсаттары туралы ой және ақша-кредит саясатының әсері біршама дамыды. Дүние жүзінің орталық банктерінде осы уақыт ішінде алтын стандартынан бастап инфляцияны таргеттеуге дейін әртүрлі монетарлық және валюталық режимдер қолданылды [4].

Орталық банктердің мақсаттары жөніндегі халықаралық тәжірибені зерделеу қазіргі уақытта орталық банктердің мақсаттары негізінен заңнамамен бекітілетінін көрсетті. Ол туралы мәлімет елдің Орталық банктер туралы заңында немесе Конституциясында бар және көп өзгере бермейді.

75 орталық банктің ресми сайттарын зерделеу нәтижелері бойынша мыналар анықталды. 49 жағдайда негізгі мақсат ретінде инфляцияның төменгі деңгейі белгіленеді (бағаның тұрақтылығы), 15-інде – ұлттық валютаның тұрақтылығы, 11-інде – басқа

көрсеткіштер. 10 жағдайда – негізгі және қосымша мақсаттар ретінде қаржы тұрақтылығы көрсетілген. 14 орталық банктің мақсатында негізінен басты мақсаттың басымдығын сақтай отырып экономикалық өсім көрсетіледі. Бірқатар орталық банктер ақша-кредит саясатының жалпы мемлекеттік саясатқа сәйкес келуі қажеттігін атап өтті («*Орталық банктердің негізгі мақсаттары бабына қосымша*»).

Орталық банктердің мақсаттарындағы экономикалық өсімді немесе экономикалық саясатты қолдауды еске салудың айқын мысалдарын қараймыз.

Еуропа елдері

Англия банкінің мақсаты баға тұрақтылығын ұстап тұру және осы мақсат арқылы экономикалық өсімді және жұмыспен қамтуды Ұлы Мәртебелі Үкіметінің экономикалық саясатын жүргізу [5].

Негізгі мақсат ретінде инфляция деңгейі (баға тұрақтылығы) көрсетілген, сондай-ақ негізгі мақсатқа зиян келтірместен экономикалық саясатты ұстап тұрудың маңыздылығы айқындалған Еуропа орталық банкі басқа мысал болып табылады [6].

Орталық банктердің еуропалық жүйесінің (ОБЕЖ) негізгі мақсаты – баға тұрақтылығын ұстап тұру. ОБЕЖ баға тұрақтылығы жөніндегі негізгі мақсатқа зиян келтірместен, Одақтың мақсаттарына қолжеткізуге көмектесу үшін Одақтағы жалпы экономикалық саясатты ұстап тұрады. ЕО құрамындағы көптеген орталық банктердің (Люксембург, Мальта, Латвия, Эстония, Финляндия, Италия, Литва және басқа орталық банктері) заңнамаларында мақсаттар жөніндегі жеке баптар жоқ және Еуропалық Одақтың жұмыс істеп тұруы жөніндегі шарттың аталған бабына [*«Орталық банктердің негізгі мақсаттары» бабына қосымша*] сілтеме көрсетіледі.

Швейцария орталық банкінің негізгі мандаты экономикалық дамуды ескере отырып баға тұрақтылығын қамтамасыз ету болып табылады [7].

АҚШ ФРЖ

ФРЖ ақша-кредит саясатын жүргізу мақсаты тұтас жұмыспен қамтылуды қамтамасыз ету және елдегі баға деңгейінің тұрақтылығын ұстап тұру. ФРЖ заңнамасындағы мақсаттарды жазған кезде экономикалық өсімді қоса атап өткен дұрыс. Мәселен, ФРЖ туралы заңда «Федералдық резервтік жүйені басқаратын кеңес және ашық нарықтағы операциялар жөніндегі федералдық комитет барынша жұмыспен қамту мақсаттарына, тұрақты бағаларға және қалыпты ұзақ мерзімді пайыздық мөлшерлемелерге қол жеткізуге тиімді көмектесу үшін өндірісті (шығарылымды) ұлғайту жөніндегі ұзақ мерзімді потенциалмен өлшенетін ақшалай және кредиттік агрегаттардың ұзақ мерзімді өсуін ұстап тұратын» деп көрсетілген [8].

Басқа елдер

Израиль банкінің мақсаты былай қалыптасқан: «баға тұрақтылығын ұстап тұру, сондай-ақ баға тұрақтылығына қол жеткізуге қарама қайшы келмесе үкіметтің экономикалық саясатының мақсаттарына, әсіресе экономикалық өсімді, жұмыспен қамтуды және әлеуметтік теңсіздікті азайтуды қамтамасыз ету мақсаттарына қол жеткізуге көмектесу» [9].

Австралияның Резервтік банкіне а) валюта тұрақтылығы, б) Австралияда толық жұмыспен қамтуды ұстап тұру, с) экономикалық өркендеу және Австрия халқының әлауқаты сияқты үш мақсатқа көмектесу міндеті қойылады [10].

Айырбастау бағамын таргеттеу саясатын ұстанатын Қытайдың Ұлттық Банкінің негізгі мақсаты экономиканың өсуіне көмектесетін ұлттық валютаның құнын ұстап тұру болып табылады [11].

Ресей банкінің ақша-кредит саясатының негізгі мақсаты баға тұрақтылығын ұстап тұру арқылы рубльдің орнықтылығын қорғау және қамтамасыз ету, оның ішінде теңгерімді және орнықты экономикалық өсім талаптарын қалыптастыру [12].

Жалпы алғанда әртүрлі елдердің монетарлық биліктерінің мақсатын талдау, біріншіден қазіргі уақытта баға тұрақтылығын қамтамасыз ету елдің экономикалық

дамуының деңгейіне қарамастан көптеген орталық банктердің негізгі мақсаты болып қала беретінін көрсетті [4].

Екіншіден, баға өсімінің тұрақты төмен қарқынын қамтамасыз ету экономикалық өсімді, халықтың әл-ауқатын арттыру мен өркендеуін қамтамасыз ететін міндетті талаптардың бірі болып табылады.

Үшіншіден, орталық банктер, негізінен экономикалық өсімді мақсат ретінде (оның ішінде қосымша мақсат ретінде) айқындамайды. Өсім (тұрақты, орнықты, теңгерімді) негізгі мақсатқа қол жеткізудің нәтижесі немесе салдары ретінде қаралады («*Орталық банктердің негізгі мақсаттары*» бабына қосымша).

Бұл ретте, орталық банктердің заңнамаларында экономикалық саясатты қолдау ақша кредит саясатының негізгі мақсаты көрсетілген бапта, не тікелей содан кейінгі баптарда көрсетілген. Мұндай редакция мандатың екіжақтылығы туралы кейбір жаңылыс пікірлер тудыруы мүмкін, бірақ аталған мандаттарда қосымша мақсаттарға қол жеткізудің негізгі мақсатқа қол жеткізуге қарама-қайшы болмауға тиіс екендігі нақты айтылған.

Сондай-ақ, дамыған елдердің монетарлық өкіметтері жүргізетін «дәстүрлі емес» шаралар орталық банктердің мақсаттарын заңнамалық жағынан қайта қарауға алып келмегенін атап өту қажет. Қазіргі уақытта орталық банктер өз мандаттары шеңберінде экономикалық өсу қарқындарын таргеттеуге көшкен жоқ. Олар жүргізетін шаралар ақша саясатының негізгі қағидатына қайшы келмейді, оған сәйкес ақша-кредит саясаты іс жүзінде тек тұрақтандырушы рөлін ғана орындайды [3].

Ұлттық Банктің заңнамалық түрде белгіленген негізгі мақсаты баға тұрақтылығын қамтамасыз ету болып табылады. Ұлттық Банк кеңес дәуірінен кейінгі елдердің орталық банктері арасында өзінің алдына осындай мақсат қойған алғашқы банктердің бірі болды. Тура осы мақсатты таңдау инфляцияның тұрақты деңгейі халықтың сатып алушылық қабілетін қолдайтынымен, экономикалық белгісіздіктің төмендеуімен, макроэкономикалық тұрақтылықты ұстап тұруға ықпал ете отырып, ұзақ мерзімді инвестициялардың өсуіне көмектесетінімен түсіндіріледі.

Бұл ретте, «Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі туралы» Заңның 22-бабында «Қазақстан Ұлттық Банкі өз жұмысында Үкіметтің экономикалық саясатын ескеріп отыратыны және оны егер мұның өзі оның негізгі функциясын атқаруына әрі ақша-кредит саясатын жүзеге асыруына қайшы келмесе, жүзеге асыруға жәрдемдесетіні» белгіленген [13].

Ұлттық Банктің алдында тұрған барлық басқа міндеттер де маңызды, оның үстіне жекелеген кезеңдерде қалыптасқан ахуалға байланысты Ұлттық Банк айырбастау бағамын тұрақтандыруға немесе елдегі қаржы тұрақтылығын қолдауға уақытша күш жұмсады.

Осылайша, баға тұрақтылығын қамтамасыз ету бойынша Ұлттық Банктің мақсаты елдің экономикалық дамуының заманауи кезеңінің талаптарына толық жауап беріп қана қоймай, халықаралық тәжірибеге де сәйкес келеді. Ұқсас тәсілмен Арменияның, Бразилияның, Венгрияның, Жаңа Зеландияның, Оңтүстік Кореяның және инфляциялық таргеттеу қағидаттарын қолданатын басқа елдердің орталық банктерінің мақсаттары қалыптастырылды [14]. Бұл елдердің саяси басшылығы монетарлық әдістермен экономикалық проблемалардың ең шектеулі жинағын шешуге болатынын түсінгенін және заңнамалық жағынан орталық банкке экономикалық өсуді ынталандыру таза түрінде жүктелмейтіні дамыған, сол сияқты дамушы елдерде бұл сабақ болғанын дәлелдейді.

II. Ұлттық Банктің ақша-кредит саясатының заманауи жағдайлардағы мүмкіндіктері туралы

Соңғы жылдары Қазақстанның экономикалық саясаты үшін маңызды сын-қатерлер туындады. ДЖӨ өсу қарқыны 2015 жылы 1,2%-ға дейін, 2016 жылы 1,1%-ға¹ дейін айтарлықтай төмендеді. Бұл орташа алғанда 2000 - 2007 жылдар аралығындағы кезеңде жылына 10%-ды, 2004-2014 жылдары орташа алғанда жылына 6,6%-ды құраған дағдарысқа дейінгі жылдардағы Қазақстан экономикасының өсу қарқынынан едәуір төмен болды [15].

¹ ҚР Ұлттық экономика министрлігінің Статистика комитеті

ХВҚ пікірі бойынша, сыртқы факторлар – әлемдік мұнай нарығындағы ахуал, Ресей экономикасындағы құлдырау, Қытайдағы өсудің әлсіреуі елдің экономикалық өсуіне негізгі кедергілер болып табылады. Қазақстан экономикасындағы құрылымдық проблемалар (бизнесті ынталандырмайтын іскерлік орта, әлсіз банктік сектор, инфрақұрылымның жеткілікті түрде дамымауы және сыбайлас жемқорлық) қалыптасқан үрдісті тек тереңдете түседі [16].

Мұндай жағдайларда мынадай сұрақ туындайды: ақша-кредит саясатының ынталандырушы саясаты көмектесе ме? Экономикалық өсуді қолдауда орталық банктің рөлі қандай?

Қазіргі уақытта Ұлттық Банк үшін елдің экономикалық өсу қарқынына тікелей әсер ететін жалғыз қолжетімді тәсіл дамыған елдермен – АҚШ-пен, Ұлыбританиямен, Жапониямен және еуроаймақпен ұқсастығы бойынша экономиканы эмиссиялық қамту стратегиясы болып табылады. Бір қарағанда, бұл қалыптасқан жағдайдан шығудың және жинақталған құрылымдық проблемаларды шешудің қарапайым тәсілі болып көрінуі мүмкін. Алайда, мұндай саясатты жүргізу қалаған нәтижеге алып келе бермейді. Бұл Қазақстандағы және дамыған елдердегі макроэкономикалық жағдайлар арасында айтарлықтай ерекшеліктердің болуына байланысты. Сонымен қоса, дамыған елдердің орталық банктері жеңіл ақша-кредит саясатының көмегімен шешуге тырысатын проблемалар Қазақстанның экономикасы үшін өзекті емес болып табылады.

Ақша эмиссиясы қуатты әрі қолжетімді құралға жататындығына қарамастан, мұндай ынталандыру әсері салыстырмалы түрде қысқа мерзімді болып табылады. Уақыт өте келе оның әсері едәуір әлсірейді, өйткені саясаттың басқа шаралары, атап айтқанда жұмыс нарығы мен өнімділікке әсер ететін шаралар жұмыс істей бастайды. Орталық банктің нәтижелілігін бағалау кезінде ақша-кредит саясатының әсерін басқа факторлардан бөліп алу қиынға соғады [1].

Экономика ғылымымен жақсы зерттелген ақша эмиссиясының салдары құрылымдық макроэкономикалық өлшемдерге әсер етпейді, тек экономикалық өсуді жеделдетпестен, инфляцияның күрт өсуіне алып келеді.

1-қосымша

Монетарлық ынталандырудың теріс салдарларының бір мысалы 1970 жылғы АҚШ-тағы жағдай болып табылады. Шамамен, 1973 жылы АҚШ-та мұнай бағасының тез өсуіне байланысты рецессия басталды. Бұл ретте, ФРЖ ақша-кредит саясаты шараларының көмегімен сұранысты ынталандыруға әрекет жасады. Құрылымдық күйзеліс жағдайларында (АҚШ экономикасының мұнайдың жоғары бағаларына дайын еместігі) бұл саясат экономикалық өсуге әсер еткен жоқ, керісінше инфляция деңгейі күрт өсті (15%-ға дейін). Тоқыраудан шығу 1980 жылы АҚШ ФРЖ ақша-кредит саясатын күрт қатайтқан соң басталды. Екі жылдан кейін күрделі дағдарысты бастан кешірген АҚШ экономикасы төмен инфляция фазасына кірді. Осыдан кейін экономикалық өсудің ұзақ кезеңі басталды, оны АҚШ Президенті Р. Рейганның құрылымдық реформаларымен байланыстырады [17].

Өсуді ынталандыру үшін ақша-кредит саясатын пайдалану қалыптасып келе жатқан нарығы бар елдерде және негізгі экономикалық көрсеткіштеріне көбінесе сыртқы күйзелістер әсер ететін дамушы елдерде (оларға Қазақстан да жатады) пәрменділігі барынша аз болуы мүмкін [1].

Бұл ретте, Қазақстандағы экономикалық құлдырау құрылымдық сипатта болатынын ескерсек, қалыптасқан жағдайларда экономикалық өсу перспективалары Ұлттық Банкке байланысты болмайды. Мұндай үрдістермен тек құрылымдық реформалардың көмегімен ғана күресуге болады. Экономиканың өсуі онда қажетті өндіріс факторларының және осы факторлардың өзара іс-қимылын қамтамасыз ететін жақсы басқарудың болуына байланысты. Мұндай жағдайлар болмаса, объективтік қажеттіліктен жоғары ақша массасының ұлғаюы экономиканың қажетті дамуына алып келмейді [18].

Кредиттік ресурстарға инвестициялық сұранысты қамтамасыз ету нақты экономикаға салынатын инвестицияларға ынталандырушы әсер бере алмайды және өндірісті ұлғайтуға алып келмейді. Инвестициялар көзі ақша эмиссиясы емес, халықтың, мемлекеттің немесе сыртқы әлемнің жинақ ақшалары ғана болуы тиіс. Бұл ретте, мұндай жағдайларда экономиканы ынталандыру тетігі ретінде кредиттік экспансиядан үзілді-кесілді бас тарту туралы емес, олардың қаржы көздерін шектеу туралы сөз болып отырғанын атап өткен жөн. Егер мемлекеттік сектор ұзақ мерзімді инфрақұрылымдық жобаларды қаржыландыруға жұмсалатын болса, онда оған бұл мақсаттарға салықтық түсімді бағыттауы немесе қарыз капиталы нарығына шығуы қажет. Бұл жағдайда орталық банкке қаржы жүйесінің орнықтылығын қамтамасыз ететін реттеушінің рөлі ғана беріледі [3].

Орталық банк міндетті түрде банк секторының өтімділігін қамтамасыз етуі тиіс, алайда ұзақ мерзімді инвестициялық ресурстардың жеткіліксіздігін қысқа мерзімді болып табылатын өтімділіктің жеткіліксіздігімен шатастыруға болмайды [3]. Қазақстанда шын мәнінде қолжетімді «ұзын» ақшаның жеткіліксіздігі орын алған, ал борыштық нарық әлі күнге жеткілікті түрде дамымаған. Дүниежүзілік банктің ақпараты бойынша, банк кредитінің Қазақстандағы ІЖӨ-ге арақатынасы 2015 жылы 31% болды, бұл кедей елдердің орташа деңгейіне сәйкес келеді. Дамыған елдерде бұл көрсеткіш 100%-дан асады, қалыптасып келе жатқан нарығы бар басқа елдерде кредитті енгізу айтарлықтай жоғары болды. 2015 жылы аталған көрсеткіш Ресейде 54,4%, Украинада – 85,6%, Үндістанда – 76,7%, Түркияда – 92,9%, Бразилияда – 108,7%, ЭЫДҰ елдерінде – 205,1% болды.

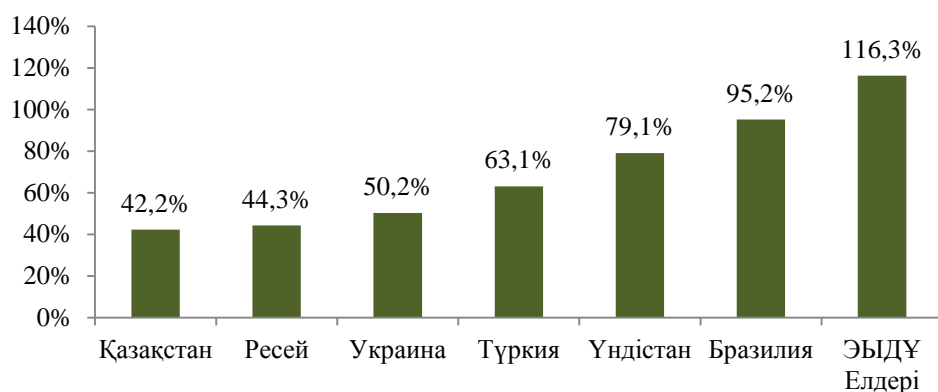
Алайда осындай артта қалудың себебі қатаң ақша-кредит саясатында емес, «қысқа» пассивтерді «ұзын» инвестициялық активтерге тиімді айналдыра алмайтын қаржы жүйесінің әлсіздігінде [3].

Экономикалық ғылымда экономикалық өсімнің қарқыны мен ІЖӨ-нің ішкі кредитінің үлесі арасында тұрақты байланыстың болатындығы дәлелдегендей, ол барынша жетілдірілген қаржы секторының экономикалық дамуды тиімді ынталандыру мүмкіндігін көрсетеді. Осы ақпараттың негізінде тиімсіз банктерді ақшамен жасанды толтыру өсімге тиісті импульс береді деп қорытынды жасауға болмайды [3].

Қаржы секторының дамымағанымен Қазақстан экономикасының ақшамен қамтамасыз етілуінің төмен деңгейін түсіндіруге болады, ол қалыптасып келе жатқан нарықтары бар елдермен салыстырғанда бұрынғыдай жоғары емес (2015 жылы 42,2%) (1-сурет).

Экономиканың ақшамен қамтамасыз етілу деңгейі ІЖӨ-нің шамасына ғана емес, оның құрылымына да байланысты. Еңбектің бөлінуі бар және экономикалық субъектілер өзара тауарлармен және қызметтермен алмасатын экономикада ақша құн шамасының, жинақтау және төлем қаражатының функциясын орындайды. Мамандану мен еңбектің бөлінуі қаншалықты терең болса, экономикада дербес экономикалық субъектілер көп болса, соншалықты осындай экономиканың банктік кредиттерге қажеттілігі жоғары болады, осыдан, оның ақшамен қамтамасыз етілу деңгейі жоғары болады [18].

**2015 жылы экономикалардың
монетизациясы, ІЖӨ-ге қатысты %-бен**

Дереккөзі: Дуниежүзілік Банк

Қазіргі кездегі Қазақстан экономикасы дамыған елдермен салыстырғанда салалар бойынша әртараптандырылмаған, ал экономикадағы шағын және орта бизнес сегментінің мәні қалыптасып келе жатқан нарықтары бар көптеген елдерге қарағанда өте төмен. ҚР Статистика комитетінің ақпараты бойынша шағын және орта кәсіпкерліктің ІЖӨ-дегі үлесі 2015 жылы 24,9% болды.

Экономикалық субъектілердің саны ұлғаюына, еңбектің бөліну және мамандану процесі нағаяуына қарай Қазақстан экономикасының ақшамен қамтамасыз етілу деңгейі іс жүзінде өсе бастайды.

Бұл ретте, банктік кредиттеудің және ақша массасының үдемелі өсімі (ІЖӨ-нің нақты көлемі ұлғаюымен салыстырғанда) өздігінен экономикалық өсімнің себебі болмайды [18].

Қосымша ұзақ мерзімді жоспарда қамтамасыз етілмеген эмиссия валюта нарығын, ерекше айтқанда активтердің біршама долларлану жағдайында теңгерімсіздікке әкелетінін атап өткен жөн. Осындай саясаттың объективті салдары қатаң валюталық шектеулерді енгізу, ел ішінде шетел валютасын пайдалануға толық тыйым салуға дейін ұлттық валютаның конвертациялануынан бас тарту болады.

2-қосымша

Шетел валютасына тыйым салу Әзірбайжандағы жағдайға ұқсас және азатты ақша-кредит саясатын жүргізу нәтижесінде туындаған шетел валютасының «қара нарығы» пайда болуының себебі болады. 2017 жылы Әзірбайжанда тәуелсіз қорынан 4 млрд. АҚШ долларын (шамамен ІЖӨ-ден 11%) пайдалану жоспарланып отыр. 2015 жылы Әзірбайжан Орталық банкінің алтынвалюта резервінің активтерден үштен екі бөлігі жұмсалғанын және қазіргі кезде олар 4,2 млрд. АҚШ долларынан кем болғанын ескерсек, Үкімет «қара нарықты» жоюға бөлген сома қомақты болып табылады [19].

Қазақстан экономикасы дамуы жағдайында нақты экономикаға инвестициялар жасауға оң ынталандыру нәтижені пайыздық мөлшерлемелерді төмендету де көрсетпейді [1]. Көптеген Қазақстан компанияларының борыштық жүктемелері жоғары болғанын ескере отырып, қамтамасыз етілмеген тұтынушылық кредиттеу шегіне жетті, жаңа кәсіпорындар сирек құрылады, төменгі пайыздық мөлшерлемелер капиталдың әкетілуіне әкеп соғады. Капиталдың әкетілуі жинақтарды қолма-қол валютаға аудару нысанында болады. Бұл инфляцияның жаңа қарқынына әкеледі және айырбастау бағамына қысым жасайды, олар экономикалық өсім мен инвестициялар үшін теріс салдар болады.

Бұл ретте мемлекеттік билік органдары тарапынан орталық банкке қысым көрсету барынша теріс салдарға әкеліп соғуы мүмкін [1].

Түркиядағы жағдай Үкіметтің орталық банкке қысым жасауының үлгісі болып табылады. Үкімет тәрпынан Түркияның Орталық банкіне бұрын соңды болмаған қысым түрік лирасы құлдырау жағдайында оған пайыздық мөлшерлемелерді өсіруге мүмкіндік бермеді (2014 жылдың басынан бастап 2017 жылғы қаңтардың басындағы кезеңде - 80%-ға жуық). 2016 жылғы қарашада мөлшерлемелерді көтеру қандайда бір ықпал етпеді. Түркияның Орталық банкі инфляцияны бақыла алмай қалды, ол 2016 жылы таргеттелетін 5%-дық деңгейде 8,5% болды [20].

Осымен қоса, орталық банктің мандатын кеңейту орталық банктің тәуелсіздігіне қауіп әкелуі мүмкін. Бұл, өз кезегінде, ақша-кредит саясатының бағалардың тұрақтылығын ұстап тұру мүмкіндігін әлсіретуі мүмкін. Бұл ретте тұрақты экономикалық өсімді қамтамасыз ете алмау орталық банкке деген сенімді жоюы мүмкін [1].

Қорытындылай келе, ХВҚ атынан халықаралық сарапшылар Қазақстанда 2016 жылы жүргізіліп отырған ақша-кредит саясатының дұрыстығын атап өткеніне назар аударған жөн. Ұлттық Банктің саясаты қазіргі кездегі экономикалық жағдайларға барабар құрылып отырғаны аталды. Бағаның тұрақтылығын ұстап тұру бұрынғыдай ақша-кредит саясатының негізгі мақсаты ретінде қарау қажет; ХВҚ міндеттерге өсімді қамтамасыз ету жөніндегі функцияларды енгізумен оны өзгертпеуді ұсынды. Инфляцияны төмендету бойынша күш-жігер әртараптану мен өсімді қамтамасыз ету үшін қажетті жеке жинақтарға және инвестицияларға қолдау көрсетеді. Өсімді қолдау жөніндегі мақсат Ұлттық Банктің күш-жігеріне теріс әсер етеді. Бұл ретте ақша-кредит саясатын құрылымдық проблемаларды шешу үшін пайдалану мақсатқа сай келмейтіні белгіленді [21].

Бұл тағыда Ұлттық Банк жолдың басынан тұрғанын және өзінің жария еткен мақсатына бұлжытпай жету және қоғамның сеніміне ие болу үшін әр уақытта жұмысының нәтижесімен дәлелдеу қажеттілігін білдіреді. Қазіргі кездегі ақша-кредит саясатын жүргізу қағидаттарынан бас тарту халықаралық қоғамдастықтың алдында, жалпы алғанда, елдің экономикалық саясатының беделін нашарлататынын айтпағанда, Ұлттық Банкке деген сенімді жоғалтуға әкеледі.

Түрлі елдерде қолданылып отырған монетарлық саясаттың тәжірибесі ақша-кредит саясатының тұрақтандыру рөлді атқаратын тиімділігі орын алып отырған тәуекелдермен шектелгенін көрсетті. Бұл экономикалық өсімнің ұзақ мерзімді тренді ақша-кредит саясаты әсер етпейтін іргелі құрылымдық факторлармен айқындалатынына байланысты. Ақша-кредит саясатының шаралары түрлі макроэкономикалық проблемалардың әсерінен туындайтын үрдістерден ауытқуды теңестіру үшін ғана тиімді. Осылайша, ақша-кредит саясатының – тұрақтандырғыш рөлі бар және ол рецессиясыз және күшейсін тұрақты өсімді қолдау үшін макроэкономикалық құбылуды тегістеу функциясын орындауы тиіс.

Әдебиеттер тізімі:

1. Хакоме Л., Манчини-Гриффоли Т. «Расширение мандата», Финансы и развитие, июнь 2014 года;
2. Дробышевский С., Трунин П. «Эволюция теории и практики денежно-кредитной политики в результате глобального экономического кризиса», журнал Новой экономической ассоциации, № 4 (24), 2014, с. 141–158;
3. Горюнов Е., Трунин П. «Банк России на перепутье: нужно ли смягчать денежно-кредитную политику?», журнал «Вопросы экономики», №6, 2013 год;
4. Bank for International Settlements, «Issues in the Governance of Central Banks», chapter 2 «Roles and objectives of modern central banks», May 2009;
5. The 1998 Bank of England Act, <http://www.bankofengland.co.uk/Pages/home.aspx>;
6. Treaty on the Functioning of the European Union, Article 127 (1)б, <http://www.ecb.europa.eu/home/html/index.en.html> ;

7. Federal Act on the Swiss National Bank; <https://www.snb.ch/en/>;
8. Federal Reserve Act, <https://www.federalreserve.gov/default.htm>;
9. Bank of Israel Law, <http://www.boi.org.il/en/Pages/Default.aspx>;
10. Reserve Bank Act 1959, <http://www.rba.gov.au/>;
11. Law of the People's Republic of China on the People's Bank of China , <http://www.pbc.gov.cn/>;
12. Федеральный Закон о Центральном Банке Российской Федерации, <http://www.cbr.ru/>;
13. «Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі туралы» ҚР Заңы;
14. Hammond G. «State of the art of inflation targeting», Handbook No.29, 2012, Bank of England;
15. «Қазақстан Республикасының негізгі әлеуметтік-экономикалық көрсеткіштері», ҚР ҰЭМ Статистика комитеті;
16. IMF Regional Economic Outlook, Middle East and Central Asia, October 2016;
17. Юдаева К. «О возможностях, целях и механизмах денежно-кредитной политики в текущей ситуации», журнал «Вопросы экономики», №9, 2014 год;
18. Тулин Д. «В поисках сеньоража, или легких путей к процветанию», журнал «Деньги и кредит», №12, 2014 год;
19. Agayev Z. «Don't Try to Buy Dollars in Azerbaijan's Capital», Bloomberg, 22 August 22, 2016, <https://www.bloomberg.com/news/articles/2016-08-21/world-s-worst-currency-sends-azeris-scouring-for-dollars-in-vain>;
20. Candemir Y. «Turkey Central Bank Cuts Rates Amid Political Pressure», The Wall Street Journal, Jan. 20, 2015; Насаоглу S. and Ant O. «Turkey Central Bank Unexpectedly Raises Rates on Lira Plunge», Bloomberg, November 24, 2016; The Central Bank of the Republic of Turkey, <http://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/tcmb+en/tcmb+en>;
21. ХВҚ қызметкерлерінің миссиясын аяқтау бойынша IV мақалаға сәйкес 2017 жылғы қорытынды өтініші, Астана, 2017 жылғы 8 ақпан; [http://www.nationalbank.kz/cont/KAZ_-_2017_-_Article_IV_-_Concluding_Statement_\(RUS\).pdf](http://www.nationalbank.kz/cont/KAZ_-_2017_-_Article_IV_-_Concluding_Statement_(RUS).pdf).

Орталық банктердің негізгі мақсаттары

№	Ел	Орталық банк мақсаттарының тұжырымы	Заңнамалық акт
1	Австралия	Қабілеттілігі: а) валютаның тұрақтылығы; ә) жұмыспен қамтуды қолдау; б) Австралияның экономикалық гүлденуі мен халықтың әл-ауқаты	Reserve Bank Act 1959
2	Австрия	Баға тұрақтылығын ұстап тұру. Егер баға тұрақтылығын қамтамасыз ету мақсатына қарсы іс-қимыл болмаса, онда экономикалық өсуге және жұмыспен қамтуға қатысты ұлттық экономиканы ұстап тұруға назар салынуы тиіс, сондай-ақ Еуропалық одақтың жалпы экономикалық саясаты қолдау табуы тиіс.	Federal Act on the Oesterreichische Nationalbank
3	Әзірбайжан	а) Баға тұрақтылығын қамтамасыз ету; ә) орталықтандырылған банкаралық және басқа лицензияланбаған төлем жүйелерінің жұмыс істеуін қамтамасыз ету, сондай-ақ банк жүйесінің тұрақтылығын ұстап тұру; б) пайда табу негізгі мақсат болып табылмайды.	The Law Of The Republic Of Azerbaijan On The Central Bank Of The Republic Of Azerbaijan
4	Аргентина	Әлеуметтік теңдік жағдайында өз құзыреті шегінде және шеңберде ұлттық үкімет белгілеген саясатқа, ақшалай тұрақтылыққа, қаржылық тұрақтылыққа, жұмыспен қамтуға және экономикалық дамуға жәрдем ету.	Law on the Central Bank of the Argentine Republic
5	Армения	Армения Республикасында баға тұрақтылығын қамтамасыз ету.	Орталық банк туралы заң
6	Беларусь	а) Беларусь рублін қорғау және, оның ішінде оның сатып алушылық қабілеттілігін шетел валютасына қатысты бағамының орнықтылығын қамтамасыз ету; ә) Беларусь Республикасының банк жүйесінің тұрақтылығын қамтамасыз ету; б) төлем жүйесінің тиімді, сенімді және қауіпсіз жұмыс істеуін қамтамасыз ету.	"Беларусь Республикасы Ұлттық банкінің Жарғысын бекіту туралы" Президенттің 13.06.2001ж. №320 Жарлығы
7	Бельгия	Баға тұрақтылығын ұстап тұру.	Law Establishing The Organic Statute Of The National Bank Of Belgium
8	Болгария	Ұлттық валютаның тұрақтылығын қамтамасыз ету және осы заңда көзделген ақша-кредит саясатын жүзеге асыру арқылы баға тұрақтылығын ұстап тұру.	Law on the Bulgarian National Bank
9	Бразилия	Баға тұрақтылығын қамтамасыз ету және ұстап тұру.	Decree no. 3088, 21 June, 1999
10	Босния мен Герцеговина	Ұлттық валютаның тұрақтылығын ұстап тұру.	Law on the Central Bank of Bosnia and Herzegovina
11	Ұлыбритания	а) баға тұрақтылығын ұстап тұру; ә) бұл мақсатты ескере отырып Ұлы мәртебелі Үкіметінің экономикалық өсу және жұмыспен қамту саласындағы міндеттерді қоса алғанда экономикалық саясатын жүргізуге ықпал етеді.	The 1998 Bank of England Act
12	Венгрия	Баға тұрақтылығын қамтамасыз ету және ұстап тұру.	Act on Magyar Nemzeti Bank
13	Гана	Баға тұрақтылығының деңгейін ұстап тұру. Оның үстіне, Банк үкіметтің жалпы экономикалық саясатын жүргізуге ықпал ету және үкіметтің немесе басқа билік органының нұсқауларына қарамастан елдің экономикалық өсуіне және оның банктік және кредиттік жүйесінің тиімді жұмыс істеуіне жәрдем етуі тиіс.	The Bank of Ghana Act 612 (2002)
14	Гватемала	Бағаның тұрақты деңгейін қамтамасыз ету.	Organic Law of the Bank of Guatemala

15	Германия	Баға тұрақтылығын қамтамасыз ету.	Bundesbank Act
16	Греция	Баға тұрақтылығын ұстап тұру. Негізгі мақсатқа зиян келтірмей, Банк Үкіметтің жалпы экономикалық саясатын қолдауы тиіс.	Statute of the Bank of Greece
17	Грузия	Баға тұрақтылығын қамтамасыз ету.	Organic Law of Georgia on the National Bank of Georgia
18	Дания	Баға тұрақтылығын қамтамасыз ету.	Danmarks Nationalbank Act
19	Израиль	а) негізгі мақсат - баға тұрақтылығын ұстап тұру; б) Үкіметтің экономикалық саясатының басқа мақсаттарына қолжеткізуге, әсіресе экономикалық өсуді, жұмыспен қамтуды және әлеуметтік теңсіздікті азайтуды қамтамасыз етуге жәрдем ету, бұл баға тұрақтылығын ұстап тұруға қайшы келмеуі тиіс.	Bank of Israel Law
20	Үндістан	Экономикалық өсуді сақтап тұру бойынша мақсатты ескере отырып баға тұрақтылығын қамтамасыз ету.	Reserve Bank of India Act
21	Индонезия	Рупий бағамы тұрақтылығын қамтамасыз ету және ұстап тұру.	Act no. 23 of 1999 on Bank Indonesia
22	Ирландия	Баға тұрақтылығын қамтамасыз ету.	The Central Bank Reform Act 2010
23	Исландия	Баға тұрақтылығын қамтамасыз ету; оның үстіне, егер Үкіметтің басты экономикалық мақсаттары Банктің басты мақсатына қайшы келмесе, оларды іске асыруға жәрдемдесу.	Central Bank Act no. 36/2001
24	Испания	Баға тұрақтылығын қамтамасыз ету.	Law of autonomy of the Banco de Espana
25	Италия	Баға тұрақтылығын ұстап тұру. Баға тұрақтылығы бойынша негізгі мақсатқа зиян келтірмей, сондай-ақ Еуропалық Одақта жалпы экономикалық саясатты Одақ мақсаттарына қолжеткізуіне жәрдемдесу үшін қолдайды.	Statute Of The Bank Of Italy
26	Қазақстан	Баға тұрақтылығын қамтамасыз ету.	Ұлттық Банк туралы заң
27	Канада	Канаданың экономикалық және қаржылық әл-ауқатына жәрдем ету.	Bank of Canada Act
28	Кипр	Баға тұрақтылығын ұстап тұру. Негізгі мақсатқа зиян келтірмей Банк Үкіметтің жалпы экономикалық саясатын қолдауы тиіс.	Central Bank of Cyprus Law
29	Қытай	Ұлттық валюта құнын ұстап тұру, экономиканың өсуіне жәрдем ету.	Law of the People's Republic of China on the People's Bank of China
30	Колумбия	Мемлекеттің мақсатына қолжеткізу, яғни валютаның сатып алушылық қабілетін ұстап тұру.	National Constitution and Law 31 of 1992
31	Корея	Баға тұрақтылығын ұстап тұру.	The Bank of Korea Act of 2003
32	Косова	а) қауіпсіз, сенімді және тиімді төлем жүйесін қоса алғанда, қаржылық жүйенің тұрақтылығын ұстап тұру; б) ішкі бағаның тұрақтылығына қолжеткізуге және ұстап тұруға жәрдем ету; с) осы екі мақсатқа қолжеткізуге зиян келтірмей Үкіметтің жалпы экономикалық саясатын қолдау; d) ресурстарды тиімді бөлуге ықпал ете отырып еркін бәсекелестігімен нарықтық экономика қағидаттарына сәйкес іс-қимыл жасау.	Law on Central Bank of the Republic of Kosovo

33	Кувейт	а) Мемлекет атынан валюта эмиссиясы; б) Кувейт валютасының тұрақтылығын және оның еркін конвертациясын қамтамасыз ету; с) кредит саясатын әлеуметтік-экономикалық прогреске және ұлттық кірістің өсуіне жәрдем ететіндей қолдау; d) банк жүйесін бақылау; d) Үкіметтің банкирі ретінде қызмет ету; e) Үкіметтің қаржы консультанты ретінде болуы.	Central Bank of Kuwait Law
34	Қырғыз Республикасы	Тиісті ақша-кредит саясатын жүргізу арқылы баға тұрақтылығына қолжеткізу және оны ұстап тұру.	Қырғыз Республикасының Ұлттық Банкі туралы Заң
35	Латвия	Баға тұрақтылығын ұстап тұру. Баға тұрақтылығы бойынша негізгі мақсатқа зиян келтірмей, сондай-ақ Еуропалық Одақта жалпы экономикалық саясатты Одақ мақсаттарына қолжеткізуіне жәрдем ету үшін қолдайды.	Law on Latvijas Banka
36	Литва	Баға тұрақтылығын ұстап тұру. Баға тұрақтылығы бойынша негізгі мақсатқа зиян келтірмей, сондай-ақ Еуропалық Одақта жалпы экономикалық саясатты Одақ мақсаттарына қолжеткізуіне жәрдем ету үшін қолдайды.	Law On The Bank Of Lithuania
37	Люксембург	Баға тұрақтылығын ұстап тұру. Баға тұрақтылығы бойынша негізгі мақсатқа зиян келтірмей, сондай-ақ Еуропалық Одақта жалпы экономикалық саясатты Одақ мақсаттарына қолжеткізуіне жәрдем ету үшін қолдайды.	Organic Law Of The Central Bank Of Luxembourg
38	Македония	Баға тұрақтылығына қолжеткізу және оны ұстап тұру.	Law on the National Bank Of The Republic Of Macedonia
39	Малайзия	Малайзия экономикасының орнықты өсуіне ықпал ететін монетарлық және қаржылық тұрақтылығына жәрдем ету	Central Bank of Malaysia Act
40	Мальта	Баға тұрақтылығын ұстап тұру. Баға тұрақтылығы бойынша негізгі мақсатқа зиян келтірмей, сондай-ақ Еуропалық Одақта жалпы экономикалық саясатты Одақ мақсаттарына қолжеткізуіне жәрдем ету.	Central Bank Of Malta Act
41	Мексика	Мексика валютасының сатып алушылық қабілеттілігін сақтау	Mexican Constitution
42	Молдова	а) Баға тұрақтылығына қолжеткізу және оны ұстап тұру; б) негізгі мақсатқа зиян келтірмей нарықтық қағидаттарға негізделген қаржылық жүйені және мемлекеттің жалпы экономикалық саясатын қолдау.	Law on the National Bank of Moldova
43	Нигерия	а) Ұлттық валютаны эмиссиялау; б) сыртқы резервтерді қолдау; с) монетарлық тұрақтылықты және сенімді қаржы жүйесін нығайтуға жәрдем ету; d) Үкіметтің банкирі және қаржы кеңесшісі ретіндегі рөлді жүзеге асыру.	Central Bank of Nigeria Decree No.24 of 1991
44	Жаңа Зеландия	Баға тұрақтылығының жалпы деңгейін қамтамасыз ету.	The Reserve Bank of New Zealand Act 1989
45	Норвегия	Төмен және тұрақты инфляцияны ұстап тұру және өндірістің әрі жұмыспен қамту көлемін тұрақтандыруға ықпал ету.	Royal Decree of 29 March 2001
46	БАӘ	Ақша-кредит және банк саясатын жүзеге асыру және оны мемлекеттің жалпы тәжірибесіне сәйкес жүзеге асырылуына қадағалауды жүзеге асыру, және осылайша ұлттық экономиканы және валюта тұрақтылығын ұстап тұруға ықпал ету.	Union Law 10 of 1980
47	Перу	Валюта бағамының тұрақтылығына қолжеткізу.	Organic Law
48	Польша	Егер баға тұрақтылығы – негізгі мақсатқа қолжеткізуге кедергі келтірмесе, Үкіметтің экономикалық саясатын бірізгілікте қолдаған кезде ұстап тұру.	The Act on the National Bank of Poland
49	Португалия	Баға тұрақтылығын қамтамасыз ету.	Organic Law
50	Ресей	Рубльді баға тұрақтылығын ұстап тұру, оның ішінде теңдестірілген және орнықты экономикалық өсу ахуалын қалыптастыру үшін баға тұрақтылығын қорғау және	Ресей Федерациясының Орталық Банкі

		қамтамасыз ету.	туралы Федералдық Заңы
51	Румыния	Баға тұрақтылығын қамтамасыз ету және ұстап тұру. Оның үстіне РҰБ осы мақсатына зиян келтірмей үкіметтің экономикалық саясатын жүргізуге жәрдем етуі тиіс.	Law no. 312/28 June 2004
52	Сербия	Баға тұрақтылығын қамтамасыз ету және ұстап тұру. СҰБ басты мақсаты толықтыру ретінде қаржылық тұрақтылықты сақтау үшін шаралар қабылдауы тиіс. СҰБ өзінің басты мақсаттарына зиян келтірмей Сербия Республикасы үкіметінің экономикалық саясатын нарықтық экономика қағидаттарына сәйкес іс-әрекет ете отырып жүргізуге ықпал етуі тиіс.	Law on the National Bank of Serbia
53	Сингапур	а) Экономиканың орнықты өсуіне ықпал ететін баға тұрақтылығын ұстап тұру; б) сенімді және беделді қаржы орталығын құруға жәрдем ету және қаржылық тұрақтылыққа жәрдем ету; с) ресми алтынвалюта резервтерін жан-жақты ойластырылған және тиімді басқару; d) Сингапурды халықаралық бәсекеге қабілетті қаржы орталығы ретінде дамыту.	Monetary Authority of Singapore Act
54	Словакия	Баға тұрақтылығын қамтамасыз ету.	National Bank of Slovakia Act
55	Словения	Баға тұрақтылығын ұстап тұру. Банк негізгі мақсатына сәйкес жалпы экономикалық саясатты қолдауы және ашық нарықтық экономика мен еркін бәсекелестік қағидаттарына сәйкес қаржылық тұрақтылықты қамтамасыз етуге тырысуы тиіс.	Bank Of Slovenia Act
56	АҚШ	Толық жұмыспен қамту, елде бағаның тұрақты деңгейін және қалыпты ұзақмерзімді пайыздық мөлшерлемені ұстап тұру.	Federal Reserve Act
57	Тәжікстан	а) Баға тұрақтылығының ұзақмерзімді ішкі деңгейін ұстап тұру; б) мемлекеттің банк жүйесінің тұрақтылығын ұстап тұру және төлем жүйесінің тиімді және үздіксіз жұмыс істеуіне жәрдем ету; с) пайда табу негізгі мақсат болып табылмайды.	«Тәжікстан Ұлттық Банкі туралы» Тәжікстан Республикасының Заңы
58	Таиланд	Ақша-кредит саясаты комитеті әзірлеген және валюта бағамының тұрақтылығын сақтауға бағытталған ақша-кредит саясатын жүргізу және ақша-кредит саясатының бағыттарын айқындау.	Bank of Thailand Act
59	Түркіменстан	а) Манаттың орнықтылығын қамтамасыз ету; б) Түркіменстанның банк жүйесін дамыту және нығайту.	"Түркіменстан Орталық банкі туралы" заң
60	Түркия	Баға тұрақтылығын қамтамасыз ету және сақтау.	The Law on the Central Bank of the Republic of Turkey
61	Өзбекстан	Ұлттық валютаның тұрақтылығын қамтамасыз ету.	«Өзбекстан Республикасының Орталық Банкі туралы» ӨР Заңы
62	Украина	Украина ақша бірлігінің тұрақтылығын қамтамасыз ету.	Law of Ukraine on the National Bank of Ukraine
63	Филиппиндер	Тендестірілген және орнықты экономикалық өсуге қажетті баға тұрақтылығын ұстап тұру	New Central Bank Act
64	Финляндия	Баға тұрақтылығын ұстап тұру. Баға тұрақтылығы бойынша негізгі мақсатқа зиян келтірмей, сондай-ақ Еуропалық Одақта жалпы экономикалық саясатты Одақ мақсаттарына қолжеткізуіне жәрдем ету үшін қолдайды.	Bank of Finland National Provisions

65	Франция	Баға тұрақтылығын ұстап тұру. Франция Банкі баға тұрақтылығы бойынша негізгі мақсатқа зиян келтірмей Үкіметтің жалпы экономикалық саясатын қолдайды.	Law on the Banque de France
66	Хорватия	Баға тұрақтылығын қамтамасыз ету.	Act on the Croatian National Bank
67	Черногория (Монтенегро)	Қаржы жүйесінің тұрақтылығын сақтау, оның ішінде сенімді банк жүйесін және қауіпсіз тиімді төлем жүйесін ынталандыру және қолдау.	Constitution of Montenegro
68	Чехия	Баға тұрақтылығын ұстап тұру. Оның үстіне Ұлттық банк үкіметтің орнықты экономикалық өсуге бағытталған жалпы экономикалық саясатын жүргізуге ықпал етуі тиіс.	Act on the Czech National Bank
69	Чили	Ұлттық валюта құнының тұрақтылығын және ішкі және халықаралық есеп айырысуларды қалыпты жүзеге асыруды қамтамасыз ету.	Constitution of Chile
70	Швейцария	Жалпы елдің мүддесіне қызмет ететін ақша-кредит саясатын жүргізу, сондай-ақ бұл ретте экономикалық дамуды назарға ала отырып баға тұрақтылығын қамтамасыз ету.	Federal Act on the Swiss National Bank
71	Швеция	Баға тұрақтылығын ұстап тұру. Оның үстіне, Банк жұмыспен қамтудың орнықты өсуі мен жоғары деңгейін қамтамасыз ету үшін жалпы экономикалық саясат мақсатын қолдауы тиіс.	Sveriges Riksbank Act
72	Шри-Ланка	а) экономика және баға тұрақтылығын қамтамасыз ету; б) Шри-Ланканың өндіру ресурстарын дамытуды ынталандыру мақсатында қаржы жүйесінің тұрақтылығын қамтамасыз ету	Monetary Law Act
73	Эстония	Баға тұрақтылығын ұстап тұру. Сондай-ақ Эстония Банкі Еуропалық одақтың жұмыс істеуі туралы шартқа сәйкес экономикалық саясаттың басқа мақсаттарына қолжеткізуді қолдайды.	Bank of Estonia (Eesti Pank) Act
74	ОАР	Теңдестірілген және орнықты экономикалық өсуді қамтамасыз ету үшін валюта құнын ұстап тұру. Сондай-ақ Банк баға тұрақтылығына қолжеткізу және оны сақтау басты мақсат деп санайды және басқа институттармен бірлесе отырып қаржылық тұрақтылықты қамтамасыз ету.	Constitution of the Republic of South Africa and the South African Reserve Bank Act, No90 of 1998
75	Жапония	а) Банкноттарды шығару және валюталық және ақшалай бақылауды жүзеге асыру; б) банктер мен басқа да қаржы институттары арасында құралдарды біртіндеп реттеуді қамтамасыз ету, осылайша қаржы жүйесінің тұрақтылығын ұстап тұруға ықпал етеді.	Bank of Japan Act

Дереккөздер: орталық банктердің ресми сайттары; Hammond G. «State of the art of inflation targeting», Handbook No.29, 2012, Bank of England.

Ауыл шаруашылығы өнімінің әлемдік бағасының Қазақстандағы азық-түлік инфляциясына әсері

Кулкаева А.М. – Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкінің Зерттеулер және статистика департаменті монетарлық зерттеулер басқармасының бас маман-талдаушысы.

Сейдахметова Б.А. – Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкінің Зерттеулер және статистика департаменті монетарлық зерттеулер басқармасының жетекші маман-талдаушысы.

Мақалада ауыл шаруашылығы өнімінің халықаралық бағасының Қазақстандағы ішкі тұтыну бағасына әсерін бағалау жүргізіледі. Әлемдік бағаның ауысу дәрежесіне әсер ететін негізгі факторлар, Қазақстан экономикасы мен Ауыл шаруашылығы саласында саясатының ерекшеліктері келтірілген. Халықаралық бағаның әсерін талдау үшін FAO^2 жалпы индексінің /қосалқы индекстерді және тұтынушылық баға индексінегі тиісті тауар санаттарын пайдалана отырып SVAR-моделі қолданылды.

Негізгі сөздер: инфляция, FAO индексі, азық-түлік нарықтары, баға трансмиссиясы.

Jel- классификациясы: E31, F42.

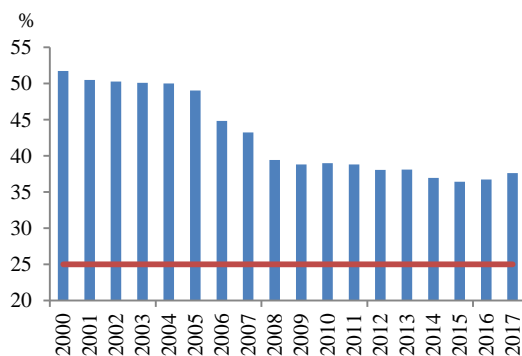
Азық-түлік тауарлары инфляцияның барынша құбылмалы құраушысына жатады. Азық-түлік өнімдері бағаларының күрт өсуі көбінесе елдегі инфляциялық процестердің үдеуінің себебі болады. Бағаның күтпеген ауытқулары тұтынушылар мен өндірушілер үшін теріс салдарға әкеледі, сондай-ақ макроэкономикалық мәнмәтінде азық-түліктің тұрақсыз бағалары ресурстарды үйлестіруді айқындайтын белгі ретіндегі бағаның қабілетін төмендетеді.

Әсіресе бұл салдар азық-түлік тауарларының тұтыну құрылымындағы үлесі айтарлықтай болып сипатталатын дамушы елдер үшін маңызы зор. Мәселен, ХВҚ бағалаулары бойынша, азық-түлік өнімдерінің тұтынудағы жоғары үлесімен сипатталатын елдің тұтынушылық баға индексіне (бұдан әрі – ТБИ) азық-түлік тауарлары үлесі 25%-дан асады. Қазақстан үшін азық-түлік тауарларының айтарлықтай үлесі тән, олардың ТБИ-дегі үлесі орташа алғанда соңғы жеті жылда 38% болды (1-сурет).

2007 жылы азық-түліктің әлемдік бағаларының кенеттен көтерілуі және FAO индексінің тиісінше көтерілуі Қазақстандағы тұтыну бағаларының деңгейіне әсер етті. Осы кезеңде елдегі азық-түлік инфляциясының ең жоғары мәндерінің бірі байқалды (2-сурет).

1 сурет

Азық-түлік тауарларының Қазақстанның ТБИ-ағы үлесі, 2000-2017

Дереккөз: ҚР ҰЭМ СК

2 сурет

Қазақстандағы азық-түлік инфляциясының және FAO индексінің серпіні, 2004-2017

Дереккөз: ҚР ҰЭМ СК, www.fao.org

² FAO азық-түлік бағасының индексі (БҰҰ-ның азық-түлік және ауыл шаруашылығы ұйымы) – бұл азық-түлік шикізат тауарлары қоржынына арналған халықаралық бағаның бір айдағы өзгеру көрсеткіші

Соңғы жылдары ФАО азық-түлік бағасының индексі номиналдық көрсетуде 2011 жылғы ақпанда байқалған өзінің тарихи ең көп 240 тармағынан төмен қалып отыр. Осыған байланысты, халықаралық бағалардың елдің ішіндегі ахуалға әсер ету дәрежесі туралы мәселелер туындайды.

Осы жұмыста бағаның құбылу себептерін және халықаралық нарықтардың елдегі баға деңгейін қалыптастырудағы рөлін барынша түсіну мақсатында ФАО азық-түлік баға индексінің ішкі бағаларға ықпалын бағалау және талдау жүргізілді.

Әдебиетке шолу

Экономикалық ортада халықаралық азық-түлік бағалардың ішкі бағаларға ауысуына арналған жұмыстардың орасан саны бар. Көпшілігінде халықаралық бағалардың ел топтарына ауысуы бағаланады. Сонымен қатар, әлемдік бағаның нақты ел азық-түлік нарығындағы бағаларға ауысуын зерттеу де кездеседі.

ХВҚ зерттеу деректері бойынша, дамыған елдерде 1% мөлшердегі әлемдік азық-түлік баға күйзелісінің ішкі азық-түлік бағаларына ұзақ мерзімдік тасымалы орташа алғанда шамамен 0,10%, ал нарығы қалыптасып келе жатқан елдерде — шамамен 0,15% болды. Тұтастай алғанда, 80 астам елдегі әлемдік баға өзгерістерін ішкі баға өзгерістерімен салыстыру олардың арасындағы төмен корреляцияны көрсетті. Елдің шекарасынан сыртқы баға ауытқуларының табыстауы салықтардың, субсидиялардың әсерінен, баға реттеуімен, нарықтың әлсіз шоғырлануымен және ішкі шығындарымен шектеледі. Осы себептер бойынша және өндірілетін азық-түліктің негізгі бөлігі ел ішінде тұтынылатындықтан, әлемдік нарықтардағы ахуалмен қатар ішкі өндірушілер бағалары және ауа-райы жағдайының үлкен мәні бар [1].

Davide Furceri, Prakash Loungani, John Simon and Susan Wachter (2015) өз жұмысында 1960-2012 жылдар аралығында Ұлыбритания және Америка нарықтарына әлемдік бағалардың әсерін зерттеп, әлемдік нарықтардағы баға ауытқулары айтарлықтай рөл атқарған деген тұжырымға келді, алайда әсер біртіндеп төмендеп және барынша тұрақты емес болып қалыптасты. 2000 жылы азық-түлік нарықтарындағы ауқымды күйзелістер дамыған нарықтарға қарағанда, дамушы нарықтарға көп ықпал етті. Бұл тұтыну қоржынындағы нақты азық-түлік үлесіне емес, сондай-ақ дамушы экономикалардағы инфляциялық күтулердің себепші болды. Осы зерттеуде, ХВҚ зерттеуіне ұқсас нәтиже алынды: баға күйзелісін ұзақ мерзімдік ауысуы дамыған елдерде – 0,18%, нарығы қалыптасып келе жатқан елдерде – 0,34% [2].

Franck Cachia (2014) жұмысында әлемдік ауыл шаруашылығы бағасының дүниежүзінің түрлі өңірлеріндегі азық-түлік бағасына әсерін бағалау қателерді түзетудің желілік моделінде (ЕСМ) негізделген. Нәтижелер халықаралық бағаның өңірлер бойынша ерекшеленетін толық емес және созылмалы ауысуын көрсетті. Африка – трансмиссияның ең жоғары деңгейі бар өңір, мұнда күйзелістің 5%-ы тұтыну бағасына 2 айдан кейін, ал 20%-ы 8 айдың ішінде ауысады. Солтүстік Америка және Еуропа үшін трансмиссияның төменгі дәрежесі анықталды, мұнда бастапқы күйзелістің 20%-ы 32 айдың ішінде ішкі бағаға беріледі. Оңтүстік және Оңтүстік Шығыс Азия, сондай-ақ Латын Америкасы аралық деңгейді көрсетті, яғни күйзелістің жартысына жуығы ұзақ мерзімді перспективада беріледі [3].

Elena Ianchovichina, Josef Loening, and Christina Wood (2012) жұмысында авторегрессия моделін пайдалана отырып, халықаралық бағаның Орта Шығыс және Солтүстік Африка елдеріндегі ішкі тұтыну бағаларына ауысуы талданады. Нәтижелер толық ауысу шамамен бір жылда, алайда көп жағдайда 3-6 айдың ішінде жүзеге асырылған елдердің арасында ерекше болды. Орташа алғанда елдер бойынша әлемдік азық-түлік бағасының 1%-ға ұлғаюы ішкі бағаның 0,2-0,4 пайызға көтерілуіне әкелді [4].

Eddy Bekkers, Martina Brockmeier, Joseph Francois, Fan Yang (2013) есептелетін жалпы тепе-теңдік моделі негізінде түрлі кіріс деңгейі елдер арасында 2000-2012 жылдар аралығындағы кезең үшін әлемдік азық-түлік бағасының әсерін зерттеді. Ауысу дәрежесі төмен және орта кірісі бар елдер үшін 30%-ға жуық, жоғары кірісі бар елдер үшін – 12%-ға

жуық. Кірісі төмен елдердегі ауысудың барынша жоғары деңгейі шикізат құрауыштарының көп үлесін және өңделетін азық-түлік өнімдерінің құнына қызметтердің аз үлесін көрсетеді[5].

Fardous Alom (2011) құрылымдық векторлық авторегрессиялық модельді (SVAR) қолдана отырып, Азия және Тынық мұхит өңіріндегі елдердің азық-түлік және мұнай нарықтарындағы сыртқы күйзелістерінің әсерін зерттеді. Австралия, Новая Зеландия, Таиланд сияқты аграрлық өнімнің экспортаушы елдері, Индиядан басқа, азық-түлік бағасының ауқымды күйзелістеріне ұшыраған жоқ. Каралған азық-түлік импорртаушы елдер, Кореядан басқа, күйзелістің азық-түлік бағасына қолайсыз әсер болған емес. . Азық-түлік бағасының көтерілуі Сингапурдан басқа, барлық зерттеліп отырған елдерде валюта бағамдарының төмендеуіне ықпал етті [6].

Line Lassen Kaspersen, T. Helene Ystanes Føyn (2010) серпінді векторлық авторегрессиялық моделі (VAR) негізінде ауыл шаруашылығы тауарлары бағасының әлемдік нарықтардан Уганданың ішкі нарығына ауысуын зерттеді. Кофе нарығында әлемдік нарықтардан бағаның ішкі нарыққа ауысуы экспортталатын тауарға жоғары сұраныс және бағаның тез өсуі кезінде байқалды. Қалған жағдайларда бұл нарықтар арасында өзара байланысты болған жоқ. Тұтастай алғанда, эмпирикалық талдау әлемдік ауыл шаруашылығы нарықтарындағы аз сатылатын дақылдың өспелі бағасы және Угандадағы азық-түлік бағасы арасында тікелей байланыстың жоқ екендігін көрсетті[7].

Трансмиссияның дәрежесіне ықпал ететін факторлары

Нақты зерттеулер және әдебиет негізінде елдің шекарасынан түпкілікті тұтынуға дейінгі аралықта халықаралық бағаның трансмиссиясына ықпал ете алатын бірқатар факторларды, сондай-ақ трансмиссия дәрежесін жұмсартпа не ұлғайта алатын жекелеген факторларды атап өтуге болады.

Импорттың үлесі

Агро азық-түлік өнімі импортының үлесі көп болған сайын, ішкі бағаға арналған халықаралық баға трансмиссиясының дәрежесі көп болады деп болжамдалады [2]. Қазақстанда азық-түлік өнімнің көпшілігі ішкі өндіріспен қамтамасыз етіледі (80%-дан астам), бұл ретте отандық өндірістің негізгі шикізат, құрауыштар, жабдық және т.б. мысалы, қант, сүт және ет қосалқы өнімдер нарығы түрінде көбінесе импорттың элементтерін қамтитындығын атап өткен жөн [8].

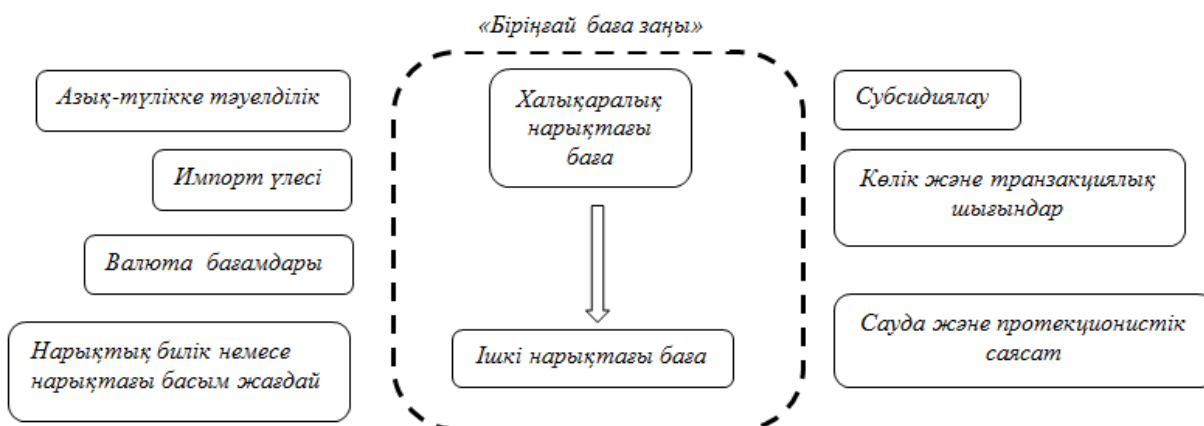
Азық-түлікке тәуелділік

ХВҚ-ның зерттеуіне сәйкес азық-түлік тауарларының ірі таза экспорттаушылары не импорттаушылары болып табылатын елдер ІЖӨ-ге қатысты халықаралық бағаның барынша жоғары деңгейге ауысуын сезінеді. Бұл сыртқы сауда құрауыштарының таза экспорттың немесе импорттың ұлғаюына қарай көтеріледі [2].

Қазақстан 2008 жылдан бастап ауыл шаруашылығы өнімінің нетто-импортеры болып табылады. Бұл ретте таза импорттың үлесі аз ғана болды және 2015 жылы ІЖӨ-нің 0,7%-ын құрады. Қазақстандағы агро азық-түлік тауарларының негізгі импортерлері мыналар болып табылады: Ресей Федерациясы (37%), Украина (7%), Өзбекстан (7%), Қытай (5%)³. Өнімнің негізгі бөлігі жоғарыда аталған елдерден импортталады, бұдан басқа қара шай Кениядан және Индиядан, қант құрағы Бразилиядан және мұздатылған құс АҚШ-тан импортталады. Импорттың жоғары үлесі терең қайта өңдеу өнімдеріне қатысты, оның ішінде барынша жоғары технологиялық өндірістер бойынша байқалады [10, 12, 15].

³ 2010-2014 жылдар бойынша орташа алғанда

Трансмиссия деңгейіне әсер ететін факторлар

Дереккөз: авторлармен [1,2] негізінде жасалған

Нарықтық билік немесе нарықтағы басым жағдай

Халықаралық нарықтардағы күйзелістердің әсер ету дәрежесі түпкілікті тұтынушылар үшін ішкі нарық субъектілерінің өздерінің бағаларын қаншалықты өзгертуге дайын екендігіне байланысты болады. Субъектінің нарықтық билігі нақты нарықтың құрылымымен және тауарларды бөлу тізбегінің күрделілігімен айқындалады. Мысалы, егер көтерме сауда жасаушылар басым жағдайда тұрса, өнім шығарушылар күйзелісті қабылдауға бейім болады. Нарықтағы барынша бәсекелес орта бағаның барынша күшті трансмиссиясына ықпал етеді [2].

ҚР Ұлттық экономика министрлігінің деректері бойынша Қазақстандағы әлеуметтік-маңызды азық-түлік нарықтары жоғары шоғырландырылған және бәсекелестік ортасы дамымаған қалыпты түрде шоғырландырылған болып табылады. Нарықтар өңіраралық және халықаралық сауда үшін ашық, осыған байланысты өңірлік нарықтарда басым жағдайға ие болып отырған нарық субъектілерінің саны көп емес. Нарықтарды талдау сауда әріптес елдердің ауыл шаруашылығы өнімінің барынша жоғары өнімділікпен сипатталатындығын, шикізат құрауыштарының аз құнын және дайын өнімнің өзіндік құнының төмен екендігін [8] көрсетті.

Аумақтық төрелік, «бірдей баға заңы»

Экспорттық шектеулермен, сауда кедергілерімен немесе бағаны қолдау саясатымен өзгертілмеген нарықтарда сатылатын біртекті тауарлар үшін «бірдей баға заңының» әсері бар. Халықаралық нарықтағы бағаға сәйкес ішкі нарықта тауарлардың бағасын теңестіру оның мәні болып табылады. Отандық өндірушілер, егер халықаралық нарықта баға (көлік және транзакциялық шығындарды қоспағанда) ішкі бағадан жоғары болса, өз өнімін шетелде сатады. Бұл, өз кезегінде ішкі нарықта ұсыныстың қысқаруына және оның салдары ретінде ішкі бағаның өсуіне әкеледі. Бұл процесс өндірушілердің ішкі бағалары халықаралық бағаларға сәйкес келмегенге дейін жалғасатын болады. «Бірдей баға заңы» азық-түлік импортынан онша тәуелді емес, елдегі немесе аймақтағы ішкі және халықаралық бағалар арасындағы айтарлықтай түзетудің болуымен түсіндіріледі [2].

Көлік және транзакциялық шығасылар

Өнімді тасымалдау бойынша шығыстар импортталатын тауарды елге жеткізу бойынша шығындарға және тауарларды ел ішінде бөлу бойынша шығындарға бөлінеді. Бірінші шығыстар ішкі және халықаралық бағалар арасындағы түзетуді әлсіретеді. Екінші шығыстардың әсері көптеген себептерге байланысты және олар өте анық емес. Жоғары көлік шығындары немесе көлік инфрақұрылымының болмауы делдалдардың тиімді бағалар

бойынша өнімді жеткізу қабілетін төмендетеді. Егер негізгі тұтыну орталықтары ел шекарасынан алыс орналасқан болса, отандық өнім импорттық өнімге қарағанда пайдалы және керісінше болады. Транзакциялық және көлік шығыстары желілік емес баға трансмиссиясы негізгі себептерінің бір ретінде көрсетіледі [2].

Дүниежүзілік банктің бағалауы бойынша көлік шығыстары Орталық Азия елдеріне жеткізілетін тауардың құнына 15%-ға жуық соманы қосуы мүмкін. Қазақстанда импортерлер арасында теміржол көлігі негізгі пайдаланылатын көлік түрі болып табылады, екінші орында – автомобиль көлігі тұр. Көлік шығыстарының тауарлардың жалпы өзіндік құнындағы үлесі теміржол көлігі жағдайында 8%-ға және өнеркәсіптік жағынан дамыған елдердегі 4-4,5%-бен салыстырғанда автомобиль көлігі жағдайында 11%-ға дейін жетуі мүмкін. Оған қоса, Қазақстанда көлік логистикасы және инфрақұрылым жақсаруда және соңғы жылдары бұл салада прогреске қол жеткізілді [9,10,11].

Валюта бағамдары

Айырбастау бағамының ауытқуы халықаралық нарықтарда баға өзгеруін сіңіруі немесе күшейтуі мүмкін, өйткені ұлттық валюта тауар сатылатын валютаға қатысты құнсыздануы немесе нығаюы мүмкін. ХВҚ зерттеулері бойынша белгіленген валюта бағамы кезінде ұлттық валютадағы бағалар әлемдік бағаның өзгеруін жақсы көрсетеді [1,2]. Қазақстандағы айырбастау бағамы 2015 жылғы тамызға дейін белгіленген болды, сол сияқты басқарылатын дәліз режимінде қалыптасты. Қазақстанда 2015 жылғы тамыздан кейін өзгермелі айырбастау бағамы режиміне көшу жүзеге асырылды, оның нәтижесінде АҚШ долларына және басқа валюталарға қатысты теңге бағамының айтарлықтай бір сәттік құнсыздауы байқалды [20].

Сауда және протекционистік саясат

Саясаттың негізгі қорғау шаралары (импортқа және экспортқа тарифтер, субсидиялау, тарифтік емес шаралар) халықаралық бағаның ішкі тұтынушыларға арналған бағаға байланыстылығы деңгейіне әсер етеді.

Неғұрлым жоғары импорттық тарифтер, олардың импортқа сұранысты төмендетуіне байланысты трансмиссияның неғұрлым төмен деңгейіне өзгеруі мүмкін. Экспорттық тарифтер, егер халықаралық нарықта баға өте жоғары деп саналған жағдайда, ішкі нарықта шиеліністі азайту үшін уақытша көтерілуі мүмкін. Бірнеше ел бұл тәсілді 2007-2008 жылдардағы азық-түлік бағасының дағдарысы кезінде пайдаланды. Мұндай саясат қолайсыз салдарларға әкелуі мүмкін, өйткені ауқымды жеткізілімдер болған кезде айқын еместіктің, әсіресе егер ел нарықта айтарлықтай ойыншы болып табылса, өсуіне әкеледі және іс жүзінде баға шиеленісінің тереңдеуіне ықпал етуі мүмкін.

Бағаның бәсекеге қабілеттілігін қолдау субсидиялау арқылы жүргізілуі мүмкін, ол түрлі нысанда болады және өндіріс көлеміне, салық жеңілдіктеріне және т.б. негізделеді. [2].

2010 жылы үшінші елдерден импортқа кедендік мөлшерлеме Кеден одағын құру шеңберінде бірегейлендірілген. Нәтижесінде агроазық-түлік тауарларының импортына орташа алынған кедендік мөлшерлеме 19,8%-дан бастап 22,9%-ға дейін өсті, одан кейін Ресей ДСҰ-на кірген соң 2012 жылы 16,9%-ға дейін, 2015 жылы – 14,3%⁴-ға дейін төмендеді. ХВҚ зерттеулерінің деректері бойынша ауыл шаруашылығына кедендік баждарының орташа алынған мөлшерлемелері неғұрлым жоғары елдердің неғұрлым төмен беру деңгейі бар [1,12]. Жалпы алғанда, елдерде агроазық-түлік нарықтарын, басқа өнеркәсіптік тауарларға қарағанда қорғау деңгейі жоғары. Қазақстанда қорғау деңгейінің төмендеу үрдісі әлемдік ауыл шаруашылығы нарықтарының ықпалына ұшырау деңгейінің бірте-бірте жоғарлауын көрсетеді.

Қазақстанда тамақ саласы тарифтік емес шаралардың ең жоғары деңгейіне ие. БҰҰ-ның импортталатын агроазық-түлік тауарларына қатысты кәсіпорындарға жүргізген пікіртерімінің деректері бойынша техникалық талаптар (28%), сәйкестігін тексеру (62%)

⁴ World Trade Profiles 2017 (WTO) деректері бойынша

және жүкті түсіргенге дейінгі инспекция (5%) ең көп таратылған тарифтік емес шаралар болып табылады (5%) [10].

ЭЫДҰ талдамалық шолуының деректері бойынша 2014-2015 жылдардағы кезеңде Қазақстанда ауыл шаруашылығына жалпы қолдау көрсетудің 43%-ы саудаға теріс әсер ететін субсидиялаудың нысаны болып табылады⁵. ЭЫДҰ есептейтін өндірушіні қорғау номиналды коэффициенті 2014-2016 жылдары ауыл шаруашылығы өндірушілерінің бағалары, негізінен 2016 жылы дәнді дақылдарға ішкі бағалардың айтарлықтай құлдырауынан әлемдік бағадан 3%-ға төмен болды. Жалпы алғанда, 2015 жылы мемлекеттің өсімдік және мал шаруашылығы секторына көмегі ІЖӨ-нің 0,4%-ын құрады. [13, 14].

Ауыл шаруашылығы өнімінің әлемдік бағасының Қазақстандағы инфляцияға әсерін бағалау

Бағалар трансмиссиясы деңгейін бағалау отандық нарықтың халықаралық нарықтағы баға серпіннен тәуелділігін анықтауға мүмкіндік береді.

Деректер. Зерттеу 2011 жылғы қаңтардан бастап 2017 жылғы шілде аралығындағы кезеңді қамтиды. Халықаралық нарықтағы прокси баға ретінде ФАО индекстері, ішкі нарықтағы баға үшін – Қазақстанның ТБИ пайдаланылды. Бұл ретте ФАО-ның тек жалпы индексі ғана емес, сол сияқты дәнді дақылдар, өсімдік майы, сүт өнімдері, ет, қант бағасының индекстері сияқты ФАО қосалқы индекстері және Қазақстанның ТБИ тиісті құрауыштары қарастырылды.

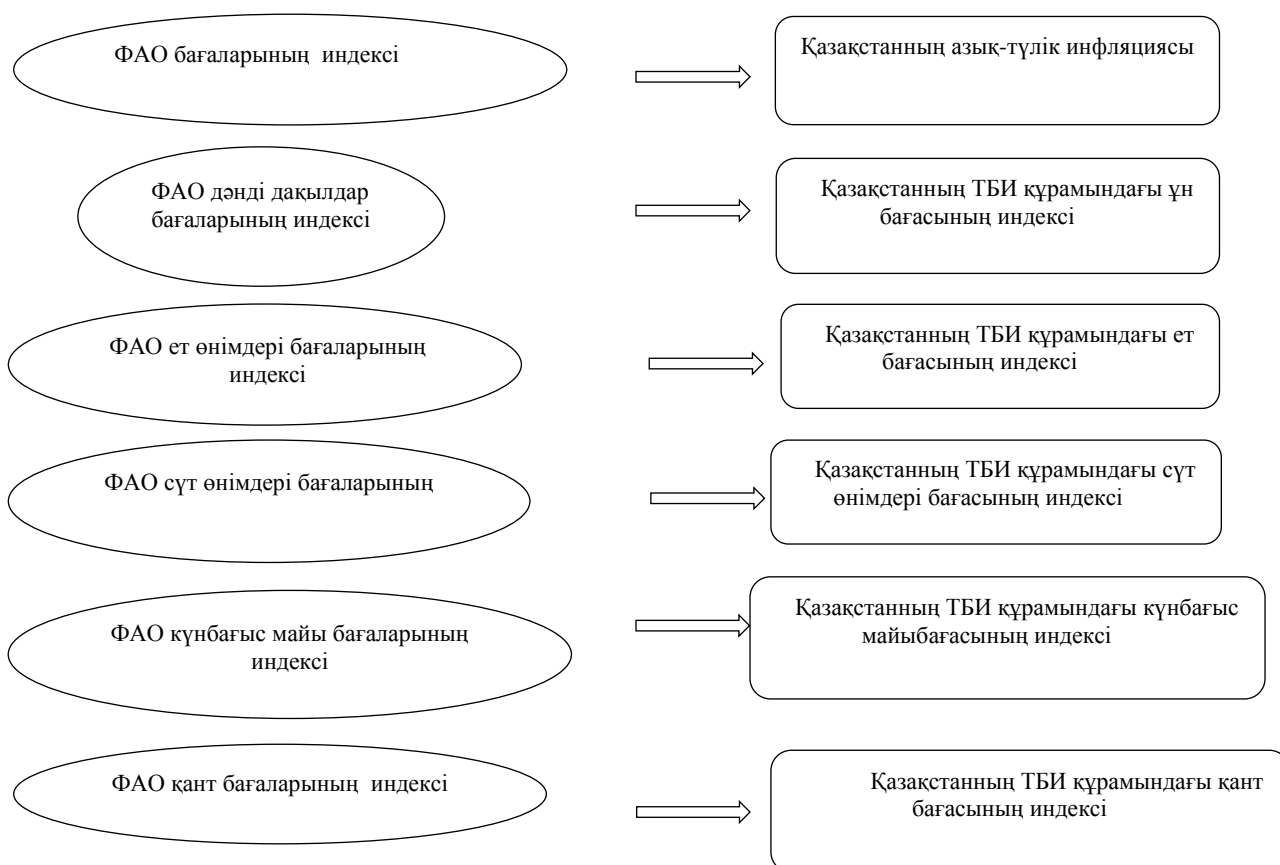
ФАО индексі базалық 2004 жылға қатысты есептелетіндігіне байланысты деректерді дұрыс салыстырып тексеру үшін Қазақстанның бағалар индексі сол сияқты 2004 жылға қатысты қайта есептелді.

Эндогендік ауыспалылар ретінде: ФАО индекстері (6 индекс), Қазақстанның ТБИ құрауыштары (6 индекс), өнеркәсіптік өнімді өндірушілер бағасының индексі және Қазақстанның ақша массасының көлемі қаралды. Экзогендік ауыспалылар: Ресейдегі азық-түлік және азық-түлікке жатпайтын инфляция, Brent сұрыпты мұнайдың бағасы және теңгенің долларға қатысты бағамы.

ФАО индекстерін және Қазақстанның ТБИ құрауыштарын салыстырып тексеру тәртібі 4-суреттегі схемаға сәйкес жүргізілді.

⁵ Өндіріспен, нарықтық бағаны қолдаумен және ауыспалы шығындармен байланысты

Индекстерді салыстыру тәртібі

Дереккөз: авторлар құрастырды

Әдіснама. VAR моделі бірқатар теңдеуді бағалауды қарастырады, мұнда әр ауыспалы осы ауыспалының және жүйедегі басқа барлық желілік ауыспалылардың комбинациясы ретінде көрсетіледі. Сондықтан VAR моделін қолдану кезінде эндогендік ауыспалылардың қатарында FAO индексінің болуы Қазақстанның ішкі бағалары халықаралық бағаларға әсер ететіндігін болжайды. Қазақстан экономикасы кіші ашық ел ретінде сипатталатындығы белгілі және әлемдік нарықта көбіне «price taker» ретінде көрінеді. Сондықтан белгілі бір шектеулерді қолдану қажеттілігі туындайды. SVAR моделі қарастырылып отырған ауыспалылардың желілік өзара байланысына шектеулерді қоюға мүмкіндік береді. Осыған байланысты, авторлар мынадай шектеулерді қолданды:

$$\begin{pmatrix} \mu_{FAO} \\ \mu_{KZ} \\ \mu_{PPI} \\ \mu_{M3X} \end{pmatrix} = \begin{pmatrix} 1 & 0 & 0 & 0 \\ a_{21} & 1 & a_{23} & a_{24} \\ a_{31} & a_{32} & 1 & a_{34} \\ a_{41} & a_{42} & a_{43} & 1 \end{pmatrix} * \begin{pmatrix} \varepsilon_{FAO} \\ \varepsilon_{KZ} \\ \varepsilon_{PPI} \\ \varepsilon_{M3X} \end{pmatrix}$$

μ -құрылымдық күйзелістер

ε -статистикалық күйзелістер

Осылайша, авторлар ФАО тендеулеріне Қазақстандағы бағалар, өндіруші кәсіпорындар бағаларының индексі және ақша массасының жалпы көлемі ФАО бағалары индексіне ықпал етпейді деп болжай отырып, шектеулер қойды.

Барлық қарастырылып отырған ауыспалылар үшін, Қазақстандағы ұнға бағаны қоспағанда, авторегрессияның жоғарыда көрсетілген құрылымыдық моделі қолданылады. Қазақстан өңірдегі ұнды негізгі өндірушілердің бірі және бидайды айтарлықтай экспорттаушы болып табылады, бұл халықаралық нарықтағы баға серпініне ықпал ету мүмкіндігін қарастырады⁶.

$$\begin{matrix} \mu_{FAO} \\ \mu_{KZ} \\ \mu_{PPI} \\ \mu_{M3X} \end{matrix} = \begin{pmatrix} 1 & a_{12} & 0 & 0 \\ a_{21} & 1 & a_{23} & a_{24} \\ a_{31} & a_{32} & 1 & a_{34} \\ a_{41} & a_{42} & a_{43} & 1 \end{pmatrix} * \begin{matrix} \varepsilon_{FAO} \\ \varepsilon_{KZ} \\ \varepsilon_{PPI} \\ \varepsilon_{M3X} \end{matrix}$$

μ - құрылымдық күйзелістер

ε - статистикалық күйзелістер

Дәнді дақылдар ФАО қосалқы индекстері ФАО жалпы индексіне кіретіндігіне қарамастан, авторлар Қазақстан тарапынан салымның көп еместігі себебінен Қазақстандағы ұн бағасының ФАО жалпы индексіне әсерін қарастырылған жоқ, ФАО жалпы индексіне әсері шамалы деп болжанады.

VAR модельдерді құру тек стационарлы қатарға ғана қолдануға болады. Сондықтан модельдегі ауыспалылардың көпшілігі бірінші айырма арқылы тұрақты қатарларға келтірілген (1-қосымша).

Модельдегі барлық ауыспалылар логарифмге түрлендірілген. Түрлендіру нәтижелерді пайызбен көрсетуге мүмкіндік береді. Модельдердегі оңтайлы лаг Акаики және Шварц өлшемшарттарына сәйкес іріктелді.

Азық-түлік өнімдері топтары бойынша зерттеулердің эмпирикалық нәтижелері

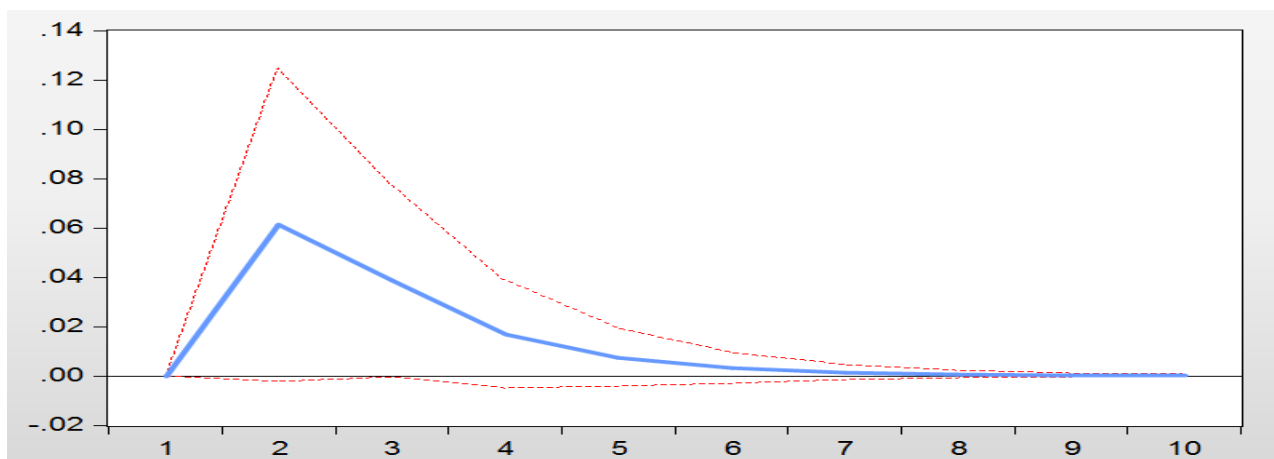
SVAR модельдерін құрастыру негізде халықаралық нарық тарапынан Қазақстанның ішкі нарығына бағалар күйзелісінің мерзімі мен ауқымын түсіндіру үшін авторлар аналитикалық құрал ретінде импульстік жауаптар қолданылады. Импульстік жауап халықаралық нарықта бағалардың бір сәтте өзгеруінен кейін қарастырылып отырған айнымалының тепе-теңдік траекториясына қайта оралу уақытын сипаттайды (бір стандартты ауытқу).

1. Жалпы ФАО индексінің Қазақстанның азық-түлік бағасына әсері

ФАО бағалары тарапынан күйзеліс Қазақстандағы азық-түлік инфляциясының күйзелістің басталуынан бастап екінші айда 0,06 п.т. ұлғаюына әкелді (5-сурет). Азық-түлік инфляциясына оңға жуық тауарлар санаты кіретіндіктен, бұдан әрі бағаларының серпіні ауыл шаруашылық өнімдерінің әлемдік нарықтарының әсеріне неғұрлым көп ұшырайтын компоненттері жан-жақты қарастырылатын болады.

⁶ 2016 жылдың нәтижелері бойынша Қазақстан ұнды экспорттаушы елдердің ондығына (7 орын) және бидайды экспорттаушы он бес көшбасшы елдер (12 орын, бидайдың әлемдік экспортының 2 % жуығы, АҚШ бірінші орын, 15%-ға жуық) қатарына кіреді.

**ФАО индексі тарапынан 1%-дық күйзеліске ТБИ құрамындағы
азық-түлік тауарларының импульстік ауысуы**

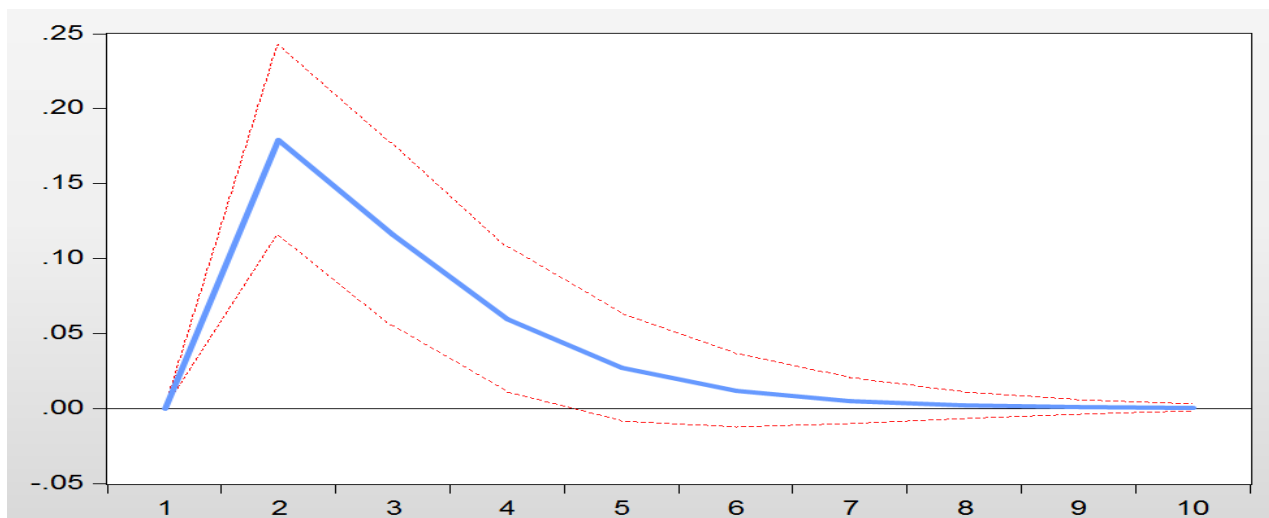

Дереккөз: Eviews пакетінің негізінде авторлармен есептелген

Дәнді дақылдар халықаралық бағасының Қазақстандағы ұнның құнына әсері

Қарастырылып отырған тауарлардың ішінде халықаралық нарықтағы бағалардың құбылмалығы салыстырмалы түрде ұн бағасына қатты әсер еткен, себебі ФАО қосалқы индексінің тарапынан дәнді дақылдарға 1%-дық күйзеліс, басталғаннан кейін екінші айда Қазақстандағы ұн бағасының 0,18 п.т. ұлғаюына әкеледі (6-сурет). Ұн Қазақстан өзін-өзі толығымен қамтамасыз ететін тауарлардың бірі болуына қарамастан, халықаралық нарықтағы бағаға жоғары сезімталдық байқалады. Бұл ерекшелікті «бірдей баға заңымен» түсіндіруге болады, оған сәйкес ішкі және халықаралық нарықтағы бағалар кедергілер болмаған және импортқа тәуелсіз болған жағдайда бір қалыпты болады.

**ФАО индексі тарапынан 1%-дық күйзеліске ТБИ құрамындағы
ұн бағасының импульстік (дәнді дақылдар) ауысуы**

Дереккөз: Eviews пакетінің негізінде авторлармен есептелген

2. Қазақстан ТБИ құрамындағы ет/ет өнімдерінің құнына ФАО (ет) қосалқы индексінің әсері

Етке халықаралық бағалар тарапынан күйзеліс оның басталуынан кейін екінші айда Қазақстандағы ТБИ құрамындағы ет құнының 0,03 п.т. өсуіне әкеледі (7-сурет).

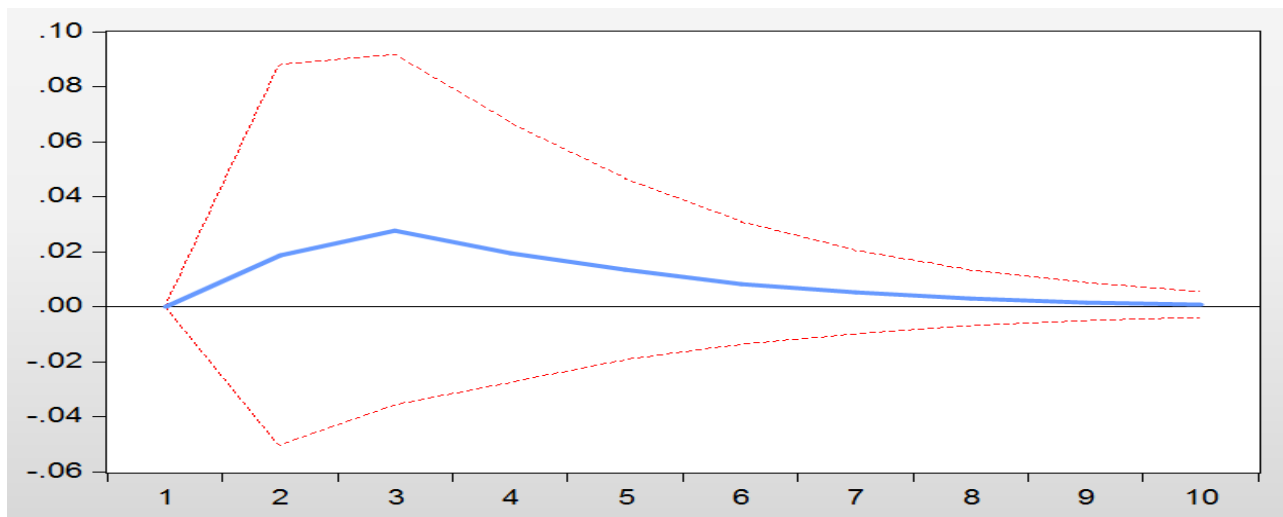
Неғұрлым үлкен емес әсер нарықтың жергілікті ауыл шаруашылығы есебінен 80%-ға қамтамасыз етілуімен шартталған, ал тұтынудың 20%-ы импорттың есебінен қалыптастырылады. Құс еті қорының басым бөлігін басқа елдерден келетін импорт алады (50%), ол басым жағдайда АҚШ-тан келеді. Ет өнімінің ішкі өндірісінің көлемдері жыл сайын ұлғаюда: соңғы төрт жыл ішінде жыл сайынғы өсу қарқыны 3%-ды құрады. Сондай-ақ, әлемдік масштабта ет өндірудегі Қазақстанның үлесі бар-жоғы 0,3% құрайды (2016 жыл).

Халықаралық бағалардың әсерін төмендететін басқа факторға мал шаруашылығындағы субсидиялар жатады. Субсидиялар асыл тұқымды мал сатып алу, селекциялық және асыл тұқымдандыруды жүргізу, сондай-ақ малды күтіп-ұстауға шығыстарды ішінара жабуды көздейді. Сиыр еті өндірісінің жалпы көлемінің 6%-ы субсидиялаумен қамтылды. Бұл ретте, сиыр еті өндірісі көлемінің 70%-дан астамы мемлекет тарапынан субсидияланбайтын тұрғындардың жеке қосалқы шаруашылығының үлесіне келеді. Ауыл шаруашылығы өндірушілерінің өнімдерін субсидиялау үлесіне 2015 жылы 23,8%, құс етіне – 66%, қой еті мен шошқа еті – 8,6% және 76,4%, тиісінше [15].

Бұл ретте, алынған нәтиже қызықты, яғни екі индекстің корреляция коэффициенті 2004 жылдан бастап 0,8 көрсетті, ал соңғы үш жыл ішінде корреляция 0-ге тең болған. Мұндай үрдіс мынадай факторларға байланысты болуы мүмкін: 2014 жылғы теңгенің құнсыздануы, еркін өзгермелі айырбастау бағамы режиміне көшу, сондай-ақ импорттық баж салығы мөлшерлемелері мен қорғану шараларының өзгеруі.

7 сурет

ФАО (ет) индексі тарапынан 1%-дық күйзеліске ТБИ құрамындағы ет/ет өнімдері бағасының импульстік ауысуы

Дереккөз: Eviews пакетінің негізінде авторлармен есептелген

2011-2013 жылдар кезеңі Кеден одағының аясында санитарлық және фитосанитарлық үйлестіру және техникалық реттеу жұмыстарымен сипатталды, ол кеден жүктерін ресімдеуге байланысты шығындарды арттыруға мүмкіндік берді. 2010 жылы агро азық-түліктік импорт бөлігінде Қазақстан үшін маңызды өзгеріс етке тарифтік квота енгізу болды. Бұл сиыр етіне 50%-дық және құс етіне 80%-дық аралықта квотадан тыс тарифтердің жоғары адвалорлық

мөлшерлемесі есебінен ішкі нарықтың қорғалуын айтарлықтай арттырды. 2015 жылдан бастап ЕАЭО қызметінің шеңберінде тарифтік квоталарды қолдану сақталып қалды [13,14].

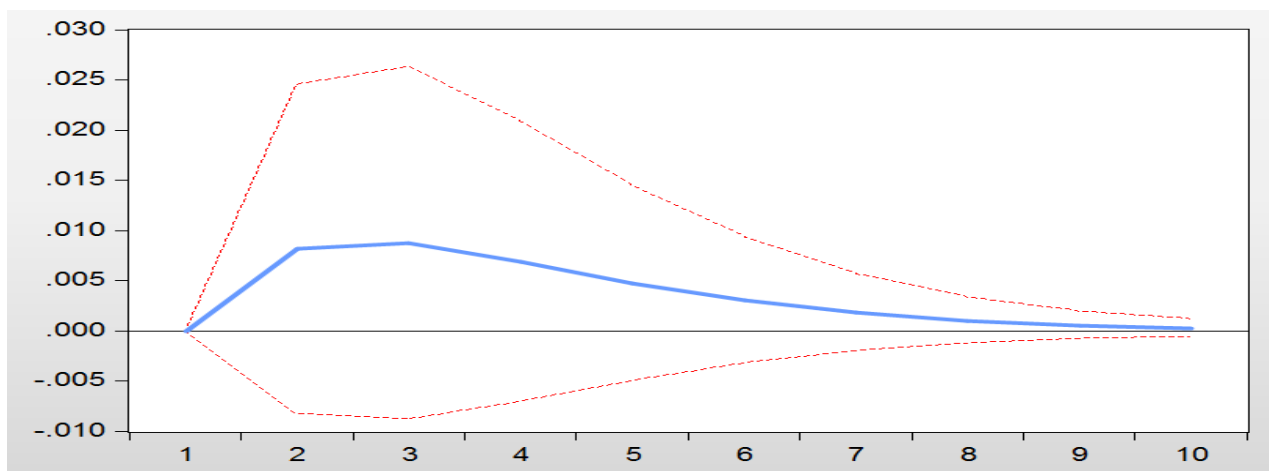
Сыртқы нарықтардың салыстырмалы әсері ет өнімін қайта өңдеу саласындағы импортқа тәуелділікпен шартталған. Мысалы, отандық еттің өзіндік құнының жоғары болуына байланысты ет өнеркәсібінің қайта өңдеушілері импорттық мұздатылған етті пайдаланады [17].

3. Қазақстанның ТБИ құрамындағы сүт өнімдеріне ФАО (сүт өнімдері) қосалқы индексінің әсерін бағалау

ФАО қосалқы индексі тарапынан сүт өнімдеріне 1%-дық оң күйзеліс Қазақстанның ТБИ құрамындағы сүт өнімдеріне әсері өте төмен, ол шамамен 0,009 п.т. құрайды, ол күйзеліс басталғаннан кейін үшінші айда ең жоғары болады (8-сурет). Түзету коэффициенті 2004 жылдан бастап 0,3 құрайды, соңғы 3 жылда – 0,5, бұл соңғы жылдары халықаралық нарықта бағаның ауытқуына ұшырауға бейімділіктің ұлғаюын көрсетеді.

8 сурет

ФАО (сүт өнімдері) индексі тарапынан 1%-дық күйзеліске ТБИ құрамындағы сүт өнімдері бағасының импульстік ауысуы

Дереккөз: Eviews пакетінің негізінде авторлармен есептелген

Халықаралық бағалардың біраз әсер етуі де өніммен қамтамасыз етілгендік пен әлемдік сауда-саттықтағы үлесінің аз болуымен байланысты. Халықаралық нарықтармен байланыс ішкі нарықта қайта өңделетін сүт өнімдерінің құрамындағы импорттық құрауышпен шартталуы мүмкін.

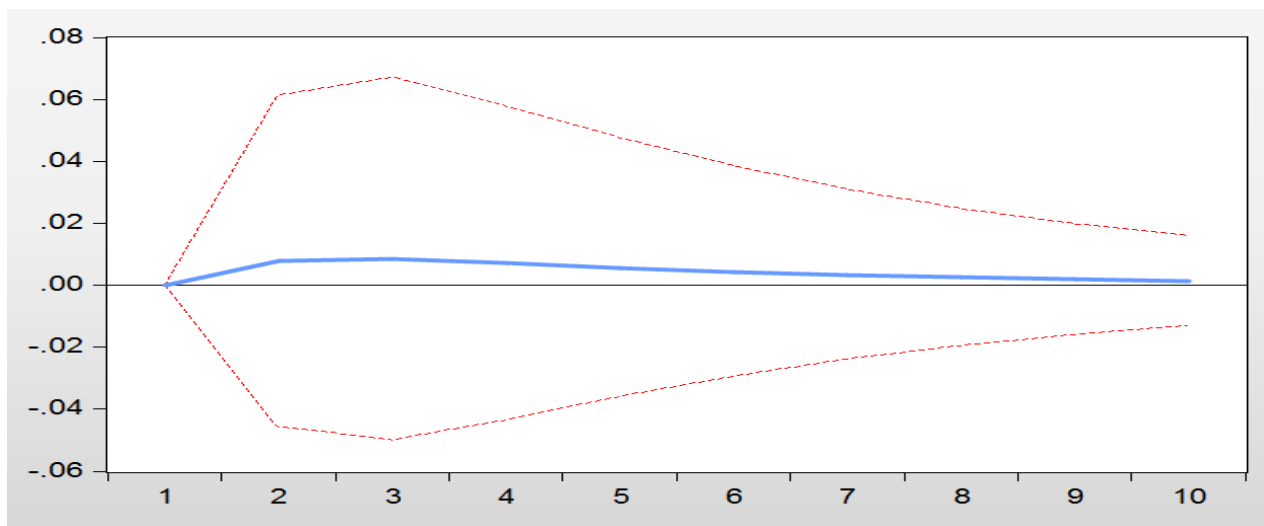
Жалпы, Қазақстанда сүтті тұтыну басым жағдайда ішкі өндіріспен қамтамасыз етіледі (86%-ға жуық). Қазақстанда сүт өндіру 2016 жылы 5,3 млн. тонна құрады, бұл аталған өнімнің әлемдік өндірісінің 1%-нан аз құрайды. Сүт өндірісінің үлкен бөлігін (80%) халықтың жеке қосалқы шаруашылығы қамтамасыз етеді. Сонымен бірге, бұл жеткізілімдер маусымдық болып табылады, өнім тез бұзылады, қайта өңдеу зауыттарына дейінгі ара қашықтық үлкен болғандықтан көлік шығыстары жоғары болады. Осыған байланысты, қысқы уақытта өндірушілер құрғақ сүтті қолданады. Бағалау бойынша, ультрапастерленген сүттің басым бөлігі қалпына келтірілген құрғақ сүттен өндіріледі. Ішкі өндіріс жеткілікті көлемдегі құрғақ сүтпен қамтамасыз ете алмайды, сол себепті пайдаланылатын өнімнің 90%-ға жуығы импортқа шығарылады [15,17,19,21].

4. *ФАО қосалқы индексінің (өсімдік майлары) Қазақстан ТБИ құрамындағы күнбағыс майының бағасына әсері*

ФАО қосалқы индексі тарапынан өсімдік майына 1%-дық күйзеліс, оның басталуынан кейін үшінші айға келгенде Қазақстандағы күнбағыс майы бағасының 0,04 п.т. өсуіне әкеп соғады (9-сурет).

9 сурет

Қазақстандағы күнбағыс майы бағасының ФАО индексі тарапынан 1%-дық күйзеліске импульстік әсері

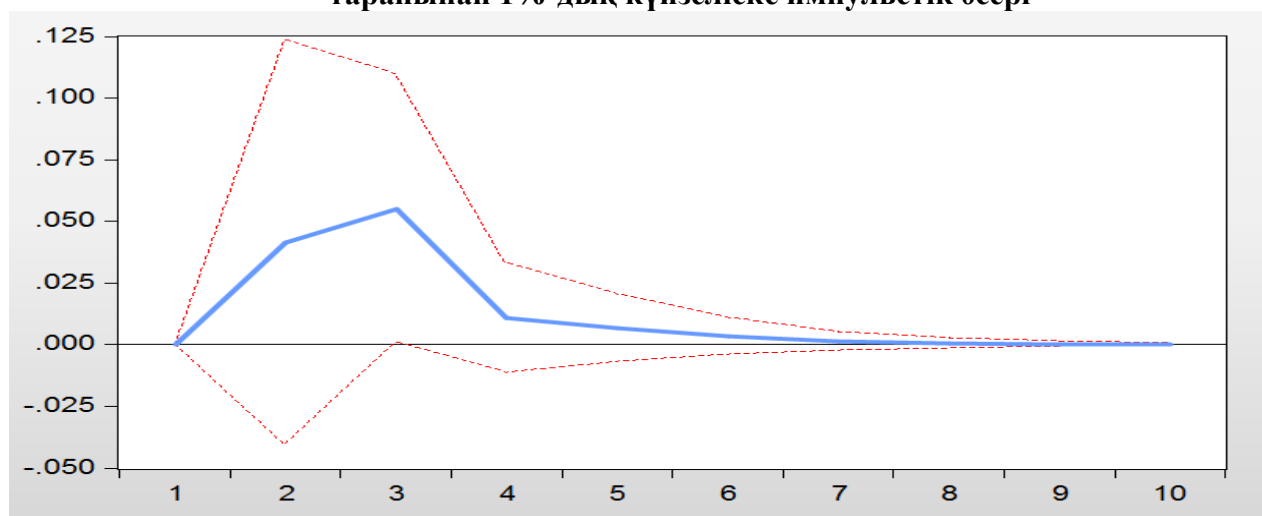
Дереккөз: Eviews пакетінің негізінде авторлармен есептелген

Күнбағыс майының әлемдік бағаға төмен сезімталдығын Қазақстанның өз өндірісінің оң серпінімен түсіндіруге болады. 2016 жылы күнбағыс майының отандық өндірісі 2011 жылғы 54%-бен салыстырғанда ішкі тұтыныстың 72%-ын жапты. Бұл сектор субсидиялар түрінде мемлекеттік қолдау арқылы ынталандырылады, бұл оған инвестициялардың тартылуын арттырады. Соңғы жылдардағы өзін-өзі қамтамасыз етудің жоғары деңгейі экспорттың ұлғаюына әсер етуде. 2016 жылдың қорытындысы бойынша Қазақстаннан күнбағыс майының экспорты 2011 жылмен салыстырғанда 60%-ға ұлғайды.

5. *Халықаралық қант бағасының Қазақстандағы қанттың құнына әсері.*

ФАО тарапынан қантқа 1%-дық күйзеліс, оның басталуынан кейін үшінші айға келгенде Қазақстандағы қант құнының 0,05 п.т. өсуіне әкелді (10-сурет). ФАО бағасы мен Қазақстандағы қант құнының тарихи серпіні 2004 жылдан бастап 2017 жылғы шілдеге дейін 0,6 корреляция коэффициентімен сипатталатын тәуелділіктің орташа деңгейінде көрінді. Соңғы 3 жылда корреляция коэффициенті ұлғайып, 0,8 болды.

Қазақстандағы қант бағасының ФАО қант индексі тарапынан 1%-дық күйзеліске импульстік әсері

Дереккөз: Eviews пакетінің негізінде авторлармен есептелген

Оның басты себебі отандық қант өндірісінің импорттық шикізат – қант құрағына жоғары тәуелді болуында (97%). Қазақ-Астық ақпаратына сәйкес отандық нарықтағы қанттың 3%-ы қант қызылшасынан (елімізде өсірілетін) жасалған, 42%-ы дайын қанттың тікелей импорты болса, 55% – импорттық шикізат – қант құрағын жергілікті өндіру арқылы жасалған [21].

Фермерлерге қызылша өсірудің тиімсіз болуына орай 2011-2014 жылдар⁷ аралығында қант қызылшасының егістік алқабының азайғаны байқалды. Қызылша өсіру ауылшаруашылығының бейнеті көп, энергиялық және материалдық шығынға ұшырататын саласы екені белгілі. Аграрийлардың шығыстарын өтеу үшін мемлекет бөлетін субсидиялардың жеткіліксіз көлемі, нарықта отандық өнімнен анағұрлым арзан өнімдердің болуы (дайын өнімнің өз құнының шамамен 70%-ын құрайтын шикізат пен оны жеткізу құнының жоғары болуы салдарынан), шикі қант⁸ әкелуге салынатын баж салықтарының біршама төмен болуы импортты алмастыруда қиындықтар тудырады.

Тұжырымдар

Зерттеу нәтижелері елдегі бағалар трансмиссиясы деңгейі факторлардың кең ауқымы себебінен түрленіп тұратынын көрсетті, ал халықаралық нарықтағы бағалар солардың бірі ғана болып келеді. Таза азық-түлік импортының төмен деңгейі, баж салықтарын белгілеу арқылы ішкі нарықты қорғау, субсидиялар беру секілді факторлар халықаралық бағалардың Қазақстанның ішкі нарығына көшіру әсерін азайтады.

Ауылшаруашылық өнімнің әлемдік бағасының Қазақстандағы инфляцияға әсер ету деңгейі салыстырмалы түрде шамалы. Отандық нарықтың ауылшаруашылық өнімнің әлемдік бағасының серпініне ұшырауы әрбір тауар нарығының ерекшелігіне байланысты. Мысалы,

⁷ ҚР АӨК 2017-2021 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы шеңберінде 2021 жылға қант қызылшасы өндірісін 1,1 млн тоннаға көтеру жоспарлануда, қызылша отырғызу аумағын ұлғайтуды 2015 жылы 9 мың га. бастап 2021 жылы 32 мың га дейін көбейту күтілуде.

⁸ «ҚазАгро» зерттеулеріне сәйкес Қазақстанның қант нарығы бойынша тарифтік міндеттемелер ДСҰ-ға (2015 жыл) кіргеннен кейін Қазақстан үшін ЕАЭО шеңберінде қолданыстағы тарифтік міндеттемелерден ерекшеленеді.

ұнның бағасы өзін-өзі толық қамтамасыз ететініне қарамастан, бәрібір де халықаралық нарықтың бағасына тәуелді. Бұл «бірдей баға заңының» ықпал етуімен түсіндіріледі, себебі Қазақстан әлемдік ұн экспортшыларының ондығына кіреді, соған сәйкес елеулі үлесі экспортқа шығарылады, нәтижесінде бағалар теңестіріледі. Ал өсімдік майлары (атап айтқанда, күнбағыс майының) нарығы өз өндірісіндегі оң тенденциялардың болуына байланысты халықаралық нарықтағы бағалардың құбылмалылығына аз ұшырады. Қант бағасының халықаралық нарыққа тәуелділігі соңғы жылдары импорттық шикізат үлесінің артуы есебінен күшейді. Жалпы ет-сүт өнімдері нарығының ішкі өндіріс деңгейінің жеткіліктілігіне байланысты әлемдік нарық бағаларының құбылмалылығына сезімталдығы аз. Бұл ретте қайта өңдеу салаларының импорттық шикізатқа тәуелді болуы есебінен әлемдік нарықтың ет-сүт өнімдері нарығына ішінара әсерін тигізген деген болжам бар.

Баға өзгерісін бағалау отандық нарықтағы бағалар серпінінің үрдістерін зерделеу мен болжаудың ажырамас бөлігі болып табылады. Бірақ, бұл талдаудың уақыт өткен сайын көрсеткіштер арасындағы өзара белгілі бір байланыс туралы ақпаратты ғана білдіретінін ескерген жөн. Әсер етуді бағалаудың көптеген ішкі факторлармен бұрмалануы мүмкін және оны түсіндіру кезінде ішкі нарықтың ерекшеліктерін әрі ауылшаруашылық саласындағы мемлекет жүргізетін саясатты ескеру қажет.

Қазақстанның БТҰ-ға кіруі шеңберінде ішкі азық-түлік нарығын ырықтандыру бойынша шаралар, ішкі өндірушілерді қорғау деңгейінің кейіннен төмендеуі тұрғысынан, сондай-ақ елдің азық-түлік қауіпсіздігінің бірқалыпты деңгейін ескергенде, халықаралық нарықтардың ықпалына ұшырау деңгейінің өсуі әбден мүмкін. Осыған байланысты осы саладағы зерттеулер азық-түлік тауарлары бағасының өсу негіздерін және мән-жайларын жақсырақ түсінуге көмектеседі. Әрбір тауар топтарына қатысты көптеген сұрақтар қалып қояды және ары қарай зерттеу үшін көлемді кеңістіктер бар.

Әдебиеттер тізімі:

1. Әлемдік экономиканың даму перспективалары. Төмен сұраныс. Белгілері және сауықтыру, ХВҚ, Қазан 2016;
2. Global Food Prices and Domestic Inflation: Some Cross-Country Evidence. Furceri Davide, Prakash Loungani, John Simon, and Susan M. Wachter. 2015 WP/15/133 IMF Working Papers;
3. Regional Food Price Inflation Transmission. Franck Cachia. ESS Working Paper No. 14-01, April 2014;
4. How Vulnerable are Arab Countries to Global Food Price Shocks, March 2012;
5. Local Food Prices and International Price Transmission. Eddy Bekkers, Martina Brockmeier, Joseph Francois, Fan Yang, 2013;
6. Economic Effects of Oil and Food Price Shocks in Asia and Pacific Countries: An Application of SVAR Model, Fardous Alom (2011);
7. Price transmission for agricultural commodities in Uganda: An empirical vector autoregressive analysis Line Lassen Kaspersen, T. Helene Ystanes Føyn, 2010;
8. ҚР ҰЭМ ТМРК 2016 жылғы, 2015 жылғы жекелеген тауар нарықтарындағы бәсекелестіктің жай-күйі және монополиялық қызметті шектеу бойынша қабылданған шаралар туралы есебі;
9. Competitiveness and Private Sector Development: Kazakhstan 2010 Sector, OECD
10. Қазақстан саудасындағы реттеушілік және процедуралық кедергілер. Қажеттілікті бағалау. Нью-Йорк, Женева, 2014;
11. OECD Investment Policy Reviews: Kazakhstan 2017;
12. Посткеңестік елдердегі аграрлық азық-түлік сауда саясатына шолу 2014-15. ФАО, 2016;
13. ЭЫДҰ елдеріндегі және қалыптасып келе жатқан нарықтық экономикасы бар елдердегі ауылшаруашылық саясат: Мониторинг және бағалау 2013 ҚАЗАҚСТАН;

14. Agricultural Policy Monitoring and Evaluation 2017 Kazakhstan, OECD;
15. Қазақстан Республикасының агроөнеркәсіптік кешенін дамытудың 2017-2021 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы;
16. ҚР Ұлттық экономика министрлігінің Статистика жөніндегі комитеті www.stat.gov.kz
17. «Қазагроменаркетинг» АҚ;
18. <http://www.fao.org/europe/news/detail-news/ru/c/850888/>;
19. Қазақстандағы мал шаруашылығы саласының төрт секторын зерттеудің негізгі аспектілері. Сүт өнімдері секторы. ФАО инвестициялық орталығының есебі, 2011;
20. ҚР Ұлттық Банкінің ресми интернет-ресурсы www.nationalbank.kz
21. <http://kazakh-zerno.kz>.

1-кесте. ADF unit root test нәтижелері

Ауыспалы мәндері	I(0)	I(1)
	P-value	P-value
ФАО бағаларының индексі	0.73	0.00
Қазақстанның азық-түлік тауарларының ТБИ	0.99	0.00
ФАО астық бағасының индексі	0.56	0.00
Қазақстандағы ұн бағасының индексі	1.00	0.00
ФАО сүт өнімдері бағасының индексі	0.36	0.00
Қазақстандағы сүт өнімдерінің бағасы	1.00	0.00
ФАО ет бағасының индексі	0.29	0.01
Қазақстандағы еттің бағасы	0.86	0.00
ФАО өсімдік майларының бағасы	0.25	0.00
Қазақстандағы күнбағыс майының бағасы	0.98	0.00
ФАО қант бағасының индексі	0.12	0.00
Қазақстандағы қанттың бағасы	0.84	0.00
Өнеркәсіптік өнімдерді өндірушілер бағаларының индексі	0.00	0.00
Ақша массасының көлемі	0.98	0.00
<i>Экзогендік ауыспалы мәндер</i>		
Ресейдегі азық түлік инфляциясы. м/м	0.96	0.00
Ресейдегі азық түлік емес инфляция. м/м	0.98	0.00
Brent маркалы мұнай бағасы	0.76	0.00
Теңгенің долларға шаққандағы бағамы	0.88	0.00

Микроқаржыландырудың кейбір құқықтық және реттеуіш негіздері

Сеилова З.С. – Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкінің Үйлестіру департаментінің (Астана қ.) бас маман-экономисі.

Мақалада Қазақстан Республикасының қаржы ұйымдары қызметінің құқықтық аспектілері қаралған, Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкінің осы ұйымдарға қатысты жүзеге асырып отырған құқықтық базасы және реттеуіш функциялары берілген. Микроқаржы институттарының қызметін реттеудің халықаралық тәжірибесі және бұл ұйымдарға қадағалауды дамытудың негізгі бағыттары қаралған.

Негізгі сөздер: микроқаржы ұйымдары, микроқаржы ұйымдары қызметінің құқықтық негіздері, микроқаржы ұйымдарын реттеу.

JEL-классификациясы: G-21.

Кіріспе

Әлемде микроқаржы ұйымдары (МҚҰ) қаржы нарығының белсенді, тез арада дамып келе жатқан сегменті болып табылады. Microfinance barometer 2017 зерттеулеріне сәйкес 2016 жылы МҚҰ әлемде қарыз алушылардың 35%-мен жұмыс істеген, ал банктерге клиенттердің 33% келген. 2016 жылы кірі төмен 132 млн. адам МҚҰ клиенттері болды және кредиттік портфелі 102 млрд. доллар болды [1]. МҚҰ өсімінің жоғары өсімі және осындай ұйымдар қызметінің таралу ауқымы микроқаржыландыруға түрле елдерде микроқаржыландыру қызметінің қолжетімділігін салыстыру үшін пайдалануы мүмкін болатын қаржыға қолжетімділіктің жаһандық индикаторы болуына мүмкіндік берді [2].

Микроқаржылық институттардың танымалдылығы қоғамдық өмірдің маңызды салаларына олардың ықпал етумен түсіндіріледі, олар мыналар:

- отбасыларының кірісі. Кредиттік ресурстар отбасы шығындарын қаржыландыру, сондай-ақ бизнесті дамыту (құру) көздерінің бірі болу мүмкіндігі анық. Қосымша қаржылық ресурстарға қолжетімділік қарыз алушылардың бұл қаражатты бөлу, тәуекелдерді басқару мүмкіндігін арттырады. Басқаша айтқанда, жаңа мүмкіндіктер ашады;

- жеке адамдардың кірісі. Микроқарыздар жеке тұлғаларға денсаулықты сақтау және білім алу сияқты мәселелерді шешу үшін мүмкіндіктер ашады. МҚҰ клиенттері қарыз қаражатын ұзақ пайдаланылатын тауарларды сатып алуға салуы мүмкін. Практика көрсеткендей, жеке адамдар экономика құлдыраған немесе дағдарыс жағдайларында кірістеріндегі «жетіспеушілікті» болдырмай микроқарыздарды тұтынуының бұрынғы деңгейін сақтау үшін пайдаланатынын көрсетті [3]. Микрокредиттер үшін жоғары пайыздарды төлеуге дайын болу осындай клиенттер үшін МҚҰ қызметінің маңыздылығын білдіреді [4].

- еңбекпен қамтылу. Микроқаржы және микрокредиттік ұйымдардың қызметтеріне қолжетімділік кәсіпкерлікті дамыту мүмкіндігін арттырады (жаңа кәсіпорындар пайда болуына кепілдік бермейді), ол, өз кезегінде, жаңа жұмыс орындары пайда болуына әкеледі.

Микроқаржы ұйымдары нарығының дамуы екінші деңгейдегі банктерге өте қызықтырмайтын орындарды толтыруға мүмкіндік береді, халықтың қаржылық қызметтерге қолжетімділігін кеңейтеді. Көптеген жағдайларда МҚҰ халықтың қаржылық жүйеден және ол ұсынатын қызметтерден оқшаулануын жоюдың жалғыз тәсілі болып табылады [5].

Бұдан басқа, микроқаржы ұйымдарының нарығы болуы ішкі жалпы өнімге де оң әсер етеді. Зерттеулерге сәйкес, микроқаржы ұйымдарының нарығы бар елдерде ІЖӨ-нің салыстырмалы түрде тұрақты өсімі байқалады [6]. Микроқаржы ұйымдары өзгеріп отырған сыртқы жағдайларға жоғары бейімделеді, бұл қаржылық дағдарыс кезеңінде байқалды [6].

Қазақстанда микроқаржы институттары халықаралық даму ұйымдарының бағдарламасын іске асыру нәтижесінде 90 жылдардың ортасында пайда болып, саны жағынан ұлғайып, тұтынушылық кредиттеудің орнын ала отырып, белсенділік көрсетіп отыр. Микроқаржыландыру нарығы 146 микроқаржы ұйымы бар (01.07.2017ж. жағдай бойынша). Бұл ұйымдар кредиттеу нарығын белсенді игеруде. 2016 жылдың қорытындысы

бойынша берілген микроқарыздардың көлемі 1,5 есе өсті, ал бұл кезеңде екінші деңгейдегі банктер берген тұтынушылық қарыздардың көлемі 2,9%-ға, сондай-ақ заңды және жеке тұлғаларға берілген қарыздардың көлемі тиісінше 10,3-ға және 2,7%-ға төмендегені байқалды [7]. Жалпы алғанда, микроқаржы ұйымдарының қызметі халықтың тарапынан жоғары сұранысқа ие және олардың өсу әлеуеті бар: сарапшылардың бағалау бойынша 2016 жылы бұл өсім жаһан бойынша 10-15% және Орталық Азия және Кавказ елдерінде – 1% болды [6].

Қаржы нарығының бұл сегменті бизнес тарапынан сұранысқа ие. Микроқаржы ұйымдарының құрылтайшылары тарапынан қаржы нарығының бұл сегментіне мүдделілік тұтынушылық кредиттеудің орны толмауына, төмен шығыстарға және соңғы кезекте емес, бұл нарыққа кірудің салыстырмалы түрде төмен шектеулер болуына негізделген. ҚР Ұлттық Банкінің нормативтік құқықтық актісіне⁹ сәйкес әділет органдарында мемлекеттік тіркеу кезінде жарғылық капиталдың ең төменгі мөлшері 30 млн. теңге болуы тиіс.

Аталған фактілерді, сондай-ақ микроқаржыландыру әлеуметтік жағынан қорғалмаған халықтың топтарының шығыстары қаржыландыруға мүмкіндік бере отырып, әлеуметтік шиеленісуді төмендету құралы болып табылады [8], микроқаржы ұйымдарының жұмыс істеп тұруы үшін құқықтық негізді құру мәселелерін қарау маңызды болып табылады. Микроқаржы ұйымдары нарығын реттеу олардың қызметінің құқықтық аспектімен байланысты, және, әдеттегідей, МҚҰ кірістің төмен деңгейі бар адамдардың көптеген санын қамтып алатын жағдайларды жасау мақсатын ұстанады. Осыған байланысты, МҚҰ реттеу мәселесін зерттеу уақтылы болып табылады және МҚҰ қызметіне сұраныс өсуі жағдайында өзекті болады.

МҚҰ қызметінің құқықтық және реттеу негіздері

Қазақстанның микроқаржы мекемелері қызметінің құқықтық негізін Қазақстан Республикасының Конституциясы, Қазақстан Республикасы Азаматтық кодексі, «Микроқаржы ұйымдары туралы» және «Шаруашылық серіктестіктері туралы» және «Жауапкершілігі шектеулі және қосымша жауапкершілігі бар серіктестіктер туралы», Қазақстан Республикасының Заңдары, халықаралық шарттар және Қазақстан Республикасының басқа нормативтік құқықтық актілері.

«Микроқаржы ұйымдары туралы» Қазақстан Республикасының Заңында микроқаржы ұйымдарының бір ғана нысанын көздейді, ол МҚҰ: әділет органдарында мемлекеттік тіркеуімен және микрокредиттер беру бойынша қызметті, сондай-ақ осы заңда рұқсат берілген қосымша қызмет түрлерін жүзеге асыратын есептік тіркеуден өтуімен ресми мәртебесі айқындалатын коммерциялық ұйым болып табылатын заңды тұлға.

МҚҰ үшін рұқсат етілген ұйымдық-құқықтық нысан – толық, коммандитті серіктестік, жауапкершілігі шектеулі және қосымша жауапкершілігі бар серіктестіктер нысанында жұмыс істейтін ұйымдардың біріккен атауы болып табылатын шаруашылық серіктестігі. Көрсетілген әрбір түрдің айырмашылығы құрылтайшылардың (қатысушылардың) жауапкершіліктері шегінде болады.

МҚҰ жұмыс істеуінің құқықтық негізіне МҚҰ қызметінің іргелі аспектілерін айқындайтын нормативтік актілер де, сол сияқты олардың қызметін қадағалау, бақылау және реттеу қағидаттары да кіреді. Соңғылары микроқаржыландыру қызметін ұсыну бойынша қызметті жүзеге асыру процесінде МҚҰ-ға ықпал етудің қандай шараларын қолданылатынын және осындай шараларға уәкілетті кім екенін айқындайды.

Зерттеушілер микроқаржы ұйымдарын реттеуді оларды дамудың және оларға деген сенімнің талаптарын атайды [9]. Алайда микроқаржы ұйымдарының жұмысын барынша

⁹ «Пруденциялық нормативтерді және микроқаржы ұйымының сақтауы міндетті өзге де нормалар мен лимиттерді және оларды есептеу әдістемесін, сондай-ақ олардың орындалуы туралы есептілікті табыс етудің нысандары мен мерзімдерін бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкі Басқармасының 2017 жылғы 31 шілдедегі № 148 қаулысы

қалай реттеуге болатындығы туралы мәселе қазіргі күні ашық болып табылады. Күрделілігі әлеуетті қатысушылар үшін микрокредиттеу нарын реттеу мен ену бағасы арасында реттеу талаптарына байланысты ұлғаюы мүмкін теңгерімді сақтауда болып тұр. Кейбір жағдайларда осы мәселені қиындататын басқа да аспектілер – микрокредиттеу қызметін тұтынушылардың құқықтарын есепке алу қажеттілігі және МҚҰ (жосықты болуына) беделіне байланысты МҚҰ қызметінің ашықтығына қол жеткізу айтылады [10].

Сонымен қатар, микроқаржы ұйымдарын реттеуге екі негізгі тәсіл: қадағалау органдарының реттеуі және өзін-өзі реттеу. Қадағалау органдары жүзеге асыратын реттеуді енгізу бірқатар басымдыққа ие. Сонымен, МҚҰ реттеу микроқаржы қызметі нарығындағы тұрақтандыруға ықпал етеді, себебі пруденциялық талаптар белгіленеді; ол сондай-ақ МҚҰ жаңа түрлерін және олардың қызметін қалыптастыруға ықпал етеді [10]. МҚҰ қызметін мемлекеттік реттеу бәсекелестік тудыруға және өсуге ықпал ететін олар үшін тең жағдай жасауы мүмкін. Реттеу МҚҰ-ның өздері үшін пайдалы, мысалы, егер заң шығарушы салық актілері арқылы микроқаржы институттарына инвестициялауды ынталандырады, немесе халық үшін: реттеу арқылы микрокредиттер бойынша ең жоғары сыйақы мөлшерлемесін белгілеу бойынша шектеулер енгізіледі, тұтынушылардың құқықтарын қорғау және т.с.с. қамтамасыз етіледі. Сондай-ақ реттеу МҚҰ қаржыландыру көздеріне кіруді жеңілдетеді, бұл сарапшылардың бағалауына сәйкес олардың дамуына ықпал ететін айқындаушы фактор болып табылады [11]. Зерттеулер МҚҰ өсуін тежейтін негізгі мәселе әсіресе ұлттық валютасы әлсіз елдерде жеткіліксіз қаржыландыру болып табылатындығын көрсетеді [10]. МҚҰ өз қызметін қаржыландыру үшін дереккөздердің жеткілікті кең тізбесінен ресурстар тарту мүмкіндігін заңнамамен белгілеу және ұсыну олардың жұмыс істеуінің және одан әрі дамуының шарты болуы мүмкін.

Кейде реттеуді енгізу нарық үшін де, сол сияқты реттеушінің өзі үшін де теріс салдары болуы мүмкін. Сонымен, бірқатар елде қадағалау органдары қолжетімсіз аудандарда микрокредиттеу қызметінің көптеп енуі үшін МҚҰ санын ұлғайту мақсатын көздей отырып, ұйымдардың осындай санын болжағандай емес реттеудің күрделі болуына тап болды. Салдарынан қадағалау органдарының осы мәселені шешуге айтарлықтай ресурстар бөлуіне тура келді [12]. Аса қатаң реттеу заңды ұйымдардың нарықтан кетуіне және/немесе олардың көлеңкеге кетуіне себеп болуы мүмкін. Реттеудің өзі қаржы тұрақтылығын қамтамасыз ету бойынша алдын ала ескерту шарасы емес, бақылаудан шығатын немесе шыққан оқиғаға ден қою шаралары ретінде жиі енгізіледі.

Өзін-өзі реттеуді микроқаржы институттарының өздері реттеудің қалаған нысандарының бірі ретінде қарайды. Сонымен қатар, өзін-өзі реттеуді енгізген кезде өзін-өзі реттейтін ұйым өзінің мүшелерін қалай бақылайтын болады және осындай ұйым қоятын шектеулерді сақтау қандай түрде қамтамасыз етілетін болады деген сияқты көптеген сұрақтар туындайды. Сарапшылар тиімді реттеу екі негізгі құрамнан: заңнама талаптарына сәйкес келудің ашық және сенімді стандарты және белгіленген талаптарды мәжбүрлеп орындаудың сенімді тетігі [13]. Алайда өзін-өзі ұйым осы міндеттерді шеше отырып өзіне реттеушінің функцияларын қабылдайды. Осыған байланысты МҚҰ қызметін қадағалау көп жағдайда ресми реттеушінің қолына өтеді [14]. Бұл сондай-ақ микроқаржыландыру тәуекелінің осындай өзін-өзі реттейтін құрылымдар оларды басқара алмайтындай деңгейге дейін өсуіне байланысты (мысалы, микроқаржы ұйымдарының және олардың қызметінің нарыққа ену тереңдігі ұлғайған кезде), сондай-ақ дағдарыс жағдайында туындайтын себеп бойынша болады.

Қазіргі күні МҚҰ өзін-өзі реттеудің сәтті мысалдары бар екендігін ескере отырып [10], сондай-ақ олардың қызметін қадағалау және бақылау органдарының орын алған «реттеу» тәуекелі іс жүзінде кейде МҚҰ қызметінің жекелеген түрлерін реттеу сақталатын және өзін-өзі реттеудің элементтері бар екі тәсілдің үйлесімі қолданылады.

Кейбір жағдайларда өзін-өзі реттейтін ұйымдарға микрокредиттеу саласындағы реттеуші саясатты қалыптастыру және жүзеге асыру жөніндегі өкілдікті кері қайтарып алу құқығымен осы өкілеттік беріледі. Аталған әдіс практиктердің атап өтуі бойынша әртүрлі

қауіп-қатерлер туындаған кезде МҚҰ қызметіне араласу мүмкіндігін қамтамасыз етеді және өзін-өзі реттейтін ұйымдарда реттеушілік тәжірибені тез дамытуға әсер етеді [14].

Қазақстанда МҚҰ реттеуді енгізу көбінесе осындай ұйымдардың негізгі қызмет түрін (активтердің 80%-нан астамы) құрайтын [16] біршама тәуекелдердің болуымен негізделді, олар клиенттерге қарыз беру тәуекелдерін білдіреді (микрокредиттер) [15], Аталған шешім негізінен ел тұрғындарының қаржылық сауаттылығы деңгейінің әлі де болса төмен болуымен түсіндіріледі. Бүгінгі таңда, Дүниежүзілік банктің бағалауы бойынша Қазақстан халқының қаржылық сауаттылығы деңгейінің 40 пайызын құрайтыны [17]. Салыстырмалы түрде алғанда – Камерунда, Кенияда және Мадагаскарда да осындай көрсеткіш.

«Микроқаржы ұйымдар туралы» ҚР заңында микроқаржы ұйымдарын мемлекеттік реттеудің, бақылау мен қадағалаудың ерекшелігі белгіленген. МҚҰ реттеу бүгінгі таңда пруденциялық нормативтерді¹⁰, тіркеу есебіне қоюға, микрокредиттерді беру қағидаларының болуына, есептілікті және қарыз алушылар туралы есептілік пен мәліметтерді беруге және басқаларға қойылатын талаптарды сақтауға қойылатын негізгі талаптардан тұрады. Мәселен, меншікті капиталының мөлшері отыз миллион теңге болуға тиіс, ал меншікті капиталдың активтердің сомасына ара қатынасы кемінде 0,1 болуға тиіс. Бір қарыз алушыға тәуекел мөлшерінің МҚҰ-ның меншікті капиталына ара-қатынасы 0,25 болуға тиіс және левередж, МҚҰ міндеттемелерінің жиынтық сомасының оның меншікті капиталына ара-қатынасы 10-нан аспауға тиіс.

МҚҰ жүйелі тәуекелдерінің туындауын болдырмау үшін заңда МҚҰ-ның кәсіпкерлік қызмет заңында көзделген мүмкіндіктері, атап айтқанда депозиттерді тарту жөніндегі мүмкіндігі шектелді. Сондай-ақ берілетін кредиттердің мөлшері төмендетілді: микрокредиттің ең көп мөлшері тиісті жылға республикалық бюджет туралы заңда көзделген айлық есептік көрсеткіштің сегіз мың еселік мөлшерінен аспауға тиіс.

Сонымен қатар, заңнамада тиімді сыйақы мөлшерлемесінің ең жоғарғы мөлшері көзделген – МҚҰ-ның жылдық тиімді сыйақы мөлшерлемесінің шекті мөлшері 56%¹¹ аспауға тиіс (яғни, республикалық бюджет туралы заңда тиісті қаржы жылына бір қарыз алушыға белгіленген айлық есептік көрсеткіштің сегіз мың еселік мөлшері).

Реттеушілік әсер етудің енгізілген шаралары екінші деңгейдегі банктердің тұтынушылық кредиттеу нарығындағы белсенділігінің төмендегенін және халық тарапынан МҚҰ қызметтеріне қажеттіліктің өсуін ескергенде заманауи болып табылады [16].

МҚҰ реттеуді енгізу қарыз қаражатын қайтаруды қамтамасыз ету үшін МҚҰ қолданатын шараларды бекіту тұрғысынан дұрыс болды. Микроқарыздарды қайтарудың рұқсат етілген тәсілдерін заңнамалық тұрғыдан бекіту микрокредиттеу қызметтерін тұтынушыларды қорғайды. «Коллекторлық қызмет туралы» ҚР Заңына сәйкес қарыз алушы мен микроқарыз берген ұйымның өзара іс-қимыл жасау тәртібі регламенттелген және қарыз алушымен өзара қарым-қатынас жасау тәсілімен және осындай өзара іс-қимыл жүзеге асырылуы мүмкін тәулікке байланысты бір қатар шектеулер бар.

«Микроқаржы ұйымдары туралы» Қазақстан Республикасы Заңында МҚҰ қызметіндегі туындауы мүмкін барлық мәселелерді шешу көзделген. Сарапшылардың бағалауы бойынша МҚҰ-ның жұмыс істеп тұруының жан-жақты регламентациясы осындай ұйымдарды бақылау және аталған қадағалаудың пайдалылығын айқындау тәжірибесін жинақтау барысында МҚҰ нарығын реттеу тәжірибесін қысқартуға мүмкін болатындай артық консерватизмге жол беруге болатын кездегі басында дұрыс болып табылады [12]. Жалпы алғанда аталған ұйымдарды қадағалау тәжірибесін реттеушілер әртүрлі себептер бойынша қайта қарастырады, олардың ішінде өзгерген сыртқы жағдайлар, реттеудегі әлемдік тәсілдер, МҚҰ өздерінің өсу потенциалының болуы және басқалар бар.

¹⁰ «Пруденциалдық нормативтерді және микроқаржы ұйымының сақтауы міндетті басқа да нормалар мен лимиттерді және оларды есептеу әдістемесін, сондай-ақ олардың орындалуы туралы есептілік берудің нысандарын және мерзімдерін бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкі Басқармасының 2012 жылғы 24 желтоқсандағы № 382 қаулысы

¹¹ «Сыйақының жылдық тиімді мөлшерлемесінің шекті мөлшерін бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкі Басқармасының 2012 жылғы 24 желтоқсандағы № 377 қаулысы

МҚҰ реттеуді дамытудың перспективалары

Микрокредиттеу нарығының – өзгертін сыртқы жағдайларға тез бейімделуге және қаржыландырудың жаңа құралдарын белсенді игеруге қабілетті өсіп келе жатқан нарық екенін ескере отырып реттеуді де дәл осы икемділік пен ықшамдық сияқты сапалық сипаттарға ие болуға тиіс. Осыған байланысты жоғарыда атап өтілгендей МҚҰ нарығында болып жатқан оқиғалардан кейін бірден өзгеру арқылы реттеу өсу және даму потенциалына ие болатын болады.

МҚҰ-ның электрондық қаржы қызметтерін ұсынуға байланысты қызметі МҚҰ үшін құқықтық алаңды құру және реттеуді дамыту бағыттарының бірі болуы мүмкін. МҚҰ мен олар ұсынатын қызметтер санының ең көп өсуі байқалған елдерде (Қытай, Индия, Африканың кейбір елдері) интернет арқылы берілетін микрокредиттердің де саны өсіп келеді. Жекелеген жағдайларда, мәселен Африканың жекелеген елдерінде микрокредиттер онлайн – мобильдік құрылғылар арқылы ғана беріледі. Аталған тәжірибе бір қатар себептерге байланысты қалыптасты – банктердің алыс болуы және тиісті операциялардың мобильдік қосымшаларының қолжетімді болуы. Микрқарыздарды онлайн берудің МҚҰ-ның оффлайн-қызметтері алдында артықшылығы бар, өйткені кеңсеге келуді және шартқа қол қоюды талап етпейді. Көбінесе МҚҰ кредиттік тарихы теріс тұтынушыларды кредиттейді. Сонымен қатар дәл осы режимде микроқарыз берудің өз кемшіліктері бар: жоғары пайыздық мөлшерлеме төлеуден басқа тұтынушылар реттеуші, сол сияқты құқық қорғау органдары тарапынан қандайда бір қорғаудан айырылады.

Қазақстанда берілген онлайн микроқарыздардың көлемі 2015 жылмен салыстырғанда 3,5 есе ұлғайып, 2016 жылы 8,9 млрд. теңге болды [19]. Аталған микрокредиттерді тек онлайн түрде жұмыс істейтін ұйымдар берген. Осындай қызметтерді тұтынушылар онлайн микрокредиттерін пайдалана отырып, өздеріне алатын тәуекелдерді өз бетінше және барабар бағалауы тиіс деген сенім қалыптасқан. Алайда, ипотекалық кредиттеу және қаржылық пирамидалардың жұмыс істеу саласындағы проблемаларды шешу тәжірибесін ескерсек, халық берешекке байланысты проблемалар шиеленіскен жағдайда үкіметтің және реттеушінің араласуын күтетінін болжауға болады. Бүкіл әлемде цифрлық микроқаржы реттеушілердің назарын аударады, осыған байланысты соңғылары тұтынушыларға арналған тәуекелдерді жұмсарту мақсатында осы саланы реттеу қағидаттарын әзірлеуге талаптанып отыр. Мысалы, жекелеген елдерде бизнес пен реттеушілердің бірлескен күш-жігерімен банктік емес ұйымдарға, оның ішінде МҚҰ мен электрондық байланыс компанияларына арналған ашық пайдаланушылар үшін түсінікті және олардың деректерін қорғайтын электрондық ақша платформалары құрылады [20], онлайн-кредиттер беретін, стандарттар белгілейтін, тұтынушылардың құқықтарын қорғайтын және осылайша онлайн-МҚҰ қызметтеріне деген сенімді қолдайтын МҚҰ салалық бірлестіктерінің күш-жігері пайдаланылады, телекоммуникация нарығын реттеушілер тарапынан талаптар енгізіледі [21].

Микрокредиттер ұсынатын, қызметі мемлекет пен реттеушінің құқықтық актілерімен қадағаланбайтын ұйымдардың болу проблемасы реттеуді талап ететін тағы бір мәселе болып табылады. ҚР Ұлттық экономика министрлігі Статистика комитетінің деректері бойынша бүгінгі күні Қазақстанда 1505 микрокредиттік ұйым тіркелген [22], оның қатарына тіркеу есебіне тұрған ұйымдар, сол сияқты осындай есепке тұрмастан, жұмысын жалғастырып отырған микрокредиттік ұйымдар да кіреді. Бұл дерек қарыз алушылардың қаржылық жағдайына, сол сияқты микроқарыздар саласының беделіне теріс әсер етеді. Осыған байланысты реттеуші әкімшілік ықпал ету әдістерін қолдана отырып, осы проблеманы орындап шығуы тиіс болады. Ол үшін заңнамаға қадағалау органдары мен МҚҰ қатынастарын реттейтін өзгерістер талап етіледі. Тіркеу есебіне өтпеген МҚҰ-ны анықтау тәжірибесі тұтынушылардың шағымдарына негізделетін болады. Алайда, аталған әдіс көрсетілген проблеманы ішінара шешеді және МҚҰ-ға ықпал етудің басқа да шаралары талап етіледі. Олардың ішінде мемлекеттік кіріс органдарымен қызметті үйлестіруді атап өтуге болады. МҚҰ, корпоративтік табыс салығының төлеушілері туралы деректерді реттеушінің тіркеу есебінің деректерімен салыстырып тексеру тіркеу есебіне тұрмаған

ұйымдарды анықтау құралдарының бірі болмақ. Заңсыз жұмыс істейтін МҚҰ-ның қалтарыстан шығуына «Коллекторлық қызмет туралы» ҚР Заңы да ықпал ететін болады, өйткені «келеңсіз» МҚҰ өз кредиттерін коллекторлық ұйымдарға сата алмайды. Сонымен қоса, егер осындай тіркелмеген МҚҰ заңнамамен тыйым салынған борышты өндіру әдістерін пайдаланатын болса, бұл да осындай МҚҰ табуға ықпал ететін болады.

Реттеушілердің негізгі күш-жігері бағытталған мақсаттарды түсіну үшін халықаралық тәжірибені ескеру орынды болып табылады. Халықаралық сарапшылар мынадай негізгі міндеттерді шешетін реттеушілердің осы шараларын да тиімді деп санайды:

- микрокредиттеу географиясын кеңейту. Мұнда жақсы қаржылық жағдайы бар перспективті ұйымдардың қолдауы орынды болып танылады. Аталған қолдау екіжақты бағытта: сандық және сапалық көрсетуде өсуді ынталандыру бағытында болуы тиіс;

- МҚҰ қызметтерін тұтынушылар тарапынан сұраныс зерттеулерін, сондай-ақ әлеуетті клиенттердің осындай қызметтерді пайдалана алмайтын себептерін (қаржылық сауатсыздық, кепіл затына меншік құқықтары мәселелері және т.с.с.) көтермелеу;

- клиенттердің өсіп келе жатқан қажеттіліктерін қанағаттандыру үшін жаңа қаржы өнімдерін әзірлейтін МҚҰ-ны қолдау [23].

Сондай-ақ, халықаралық тәжірибеде микроқаржыландыру саласын реттеу идеясына халықтың әлеуметтік жағынан осал топтарының қаржы қызметтеріне қолжеткізуін қамтамасыз ету тұрғысынан қарайды [10]. Микроқаржы ұйымдарының қызметтеріне қолжеткізуді арттыру тиісті міндеттемелерді әзірлеуге алып келген Жиырмалық тобы (G20) елдерінің басым бағыттарының бірі болды. Микроқарыздарды алу үшін жеңілдетілген талаптарды белгілеп, осы процесті ұйымдастыра отырып реттеу кредиттеу нарығына төмен деңгейлі кірістері бар тұтынушыларды жіберуге ықпал етуі мүмкін. Осылайша, Қазақстанның микроқаржыландыру нарығын реттеу перспективасында ұсынылатын қызметтер аясын кеңейту (мысалы, депозиттерді тарту және халықтың салымдарын тартатын МҚҰ үшін пруденциялық нормативтерді енгізу) бойынша МҚҰ ынталандыру арқылы кірістерінің деңгейі төмен халық үшін МҚҰ қызметтерінің ең төменгі қолжетімділігін қамтамасыз ету бағытында дамуы мүмкін.

Қорыта келгенде, МҚҰ реттеуді дамытудың қалыптасқан үрдістеріне қарамастан, реттеуші қызметінің осы бағытын дамыту ел экономикасының жалпы жай-күйіне, жалпы алғанда, экономиканы және атап айтқанда, қаржы секторын дамытудың стратегиялық мақсаттарына байланысты болатынын атап өтеміз. МҚҰ нарығына ықпал етудің реттеушілік шаралары осы нарықта болатын өзгерістерге уақтылы және барабар ден қою үшін барынша икемді болуы тиіс.

Әдебиеттер тізімі:

1. Microfinance Barometer 2017. Дереккөз: http://www.convergences.org/wp-content/uploads/2017/09/BMF_2017_EN_FINAL-2.pdf;
2. Микрофинансирование в России / коллектив авторов. – М.: КНОРУС: ЦИПСИР, 2013 – 168 б.;
3. The impact of microfinance (2003). Дереккөз: www.cgap.org/sites/default/files/CGAP-Donor-Brief-The-Impact-of-Microfinance-Jul-2003.pdf;
4. Rosenberg, R. ‘Does Microcredit Really Help Poor People?’ (2010). Дереккөз: <http://www.cgap.org/sites/default/files/CGAP-Focus-Note-Does-Microcredit-Really-Help-Poor-People-Jan-2010.pdf>;
5. Impact of Microfinance on Poverty Alleviation in Nigeria: An Empirical Investigation. Journal of Humanities & Social Science. Journals Bank Inc. Дереккөз: <http://www.icommercecentral.com/open-access/the-role-of-microfinance-institutions-in-financing-small-businesses.php?aid=70480>;
6. Microfinance Market Outlook 2016. Дереккөз: http://sanabelnetwork.org/UserFiles/file/Conf%20publications/rA_Microfinance%20Outlook_2016.pdf;

7. Қазақстан Республикасының банк секторының ағымдағы жағдайы. 2017 жылғы 1 қаңтардағы жағдай бойынша. Дереккөз: www.nationalbank.kz;
8. Microfinance – International Finance Corporation (World Bank Group). Дереккөз: http://www.ifc.org/wps/wcm/connect/Industry_EXT_Content/IFC_External_Corporate_Site/Industries/Financial+Markets/MSME+Finance/Microfinance;
9. Pouchous A. ‘The Regulation and Supervision of Microfinance: Main issues and progress’ (2012). Дереккөз: www.iisd.org/pdf/2012/regulation_supervision_microfinance.pdf;
10. A Guide to Regulation and Supervision of Microfinance, 2012. Дереккөз: https://www.cgap.org/sites/default/files/Consensus-Guideline-A-Guide-to-Regulation-and-Supervision-of-Microfinance-Oct-2012_0.pdf;
11. Entrepreneurship and SME Management Across Africa (2013). Editors: Achtenhagen E., Brundin E.;
12. Согласованные принципы регулирования и надзора в секторе микрофинансирования - Дереккөз: <https://www.cgap.org/sites/default/files/CGAP-Consensus-Guidelines-Guiding-Principles-on-Regulation-and-Supervision-of-Microfinance-Jun-2003-Russian.pdf>;
13. B. Suran, K. Viswanathan. Can microfinance be self-regulated? The Hindu Business Line - Дереккөз: <http://www.thehindubusinessline.com/opinion/can-microfinance-be-selfregulated/article5685686.ece>;
14. D. Rozas. Microfinance self-regulation in India becomes official. Дереккөз: <http://www.e-mfp.eu/blog/microfinance-self-regulation-india-becomes-official>;
15. Қазақстан Республикасының қаржы секторын дағдарыстан кейінгі кезеңде дамыту тұжырымдамасы шеңберінде қаржы секторын дамыту және қаржы секторын реттеу тәсілдерін жетілдіру мәселелері бойынша ҚҚА пайымы. Дереккөз: http://www.nationalbank.kz/cont/kfn/cont/publish552269_8843.pdf;
16. Қазақстан Республикасы микроқаржы ұйымдарының ағымдағы жағдайы 2017 жылғы 1 қаңтардағы жағдай бойынша. Дереккөз: www.nationalbank.kz;
17. Literacy Around the World: insights from the standard & poor’s ratings services global financial literacy survey. Дереккөз: http://gflec.org/wp-content/uploads/2015/11/Finlit_paper_16_F2_singles.pdf;
18. Micro and SME finance market outlook 2017. Дереккөз: <http://www.responsability.com/investing/data/docs/en/25924/Micro-SME-Finance-Market-Outlook-2017-EN.pdf>;
19. Рынок онлайн-микрокредитования Казахстана (2016). Источник: <http://kazfintech.kz/about/raex.php>;
20. Макки К., Каффенбергер М., Циммерман Д. (2015). Как правильно оказывать цифровые финансовые услуги: аргументы в пользу более решительных мер по смягчению потребительских рисков;
21. Mudiri, F., Fraud in Mobile Financial Services. Дереккөз: http://www.microsave.net/files/pdf/RP151_Fraud_in_Mobile_Financial_Services_JMudiri.pdf;
22. Показатели малого предпринимательства и микрокредитных организаций в Республике Казахстан на 1 января 2017г. Дереккөз: https://stat.gov.kz/faces/wcnav_externalId/homeNumbersSMEnterprises?_afLoop=1339489486722827#%40%3F_afLoop%3D1339489486722827%26_adf.ctrl-state%3Dqnipwt65m_96;
23. Воздействие микрофинансирования (2003). The Consultative Group to Assist the Poor. Дереккөз: <http://www.cgap.org/sites/default/files/CGAP-Donor-Brief-The-Impact-of-Microfinance-Jul-2003-Russian.pdf>.

Электрондық ақша нарығының жұмыс істеуіне шолу

Нұрбаев А.А. – Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкінің Төлем жүйелері департаментінің төлем жүйелерін қадағалау басқармасы бастығының орынбасары;

Әбдірашев Р.А. – Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкінің Төлем жүйелері департаментінің төлем жүйелерін қадағалау басқармасының бас маман – экономисі.

Мақалада электрондық ақша нарығындағы ағымдағы ахуал талданды.

Электрондық ақшаны әмбебап төлем жасау және электрондық ақшаны аудару құралы ретінде пайдалануға ықпал ететін ерекшеліктер қарастырылды.

Мақалада электрондық ақша жүйелерінің түрлері, сандық көрсеткіштері, сол сияқты қазақстандық электрондық ақша нарығындағы проблемалар жинақталған.

Негізгі сөздер: *Қазақстанның электрондық ақшасы, ҚР-да онлайн төлем жасау, Қазақстан электрондық ақшасының эмитенттері, электрондық әмиян, электрондық ақша жүйелері.*

JEL-классификациясы: *E42, G23, G29, F65.*

Электрондық ақша – электрондық ақша эмитентінің (банктер немесе «Қазпочта» АҚ) ақшалай міндеттемесі болып табылатын, электрондық әмияндарда (бағдарламалық құрылғыларда) электрондық түрде сақталатын және жеке тұлғалардың түрлі тауарларға (жұмыстарға, көрсетілетін қызметтерге), оның ішінде Интернет желісінде төлем жасауы кезінде төлем құралы ретінде пайдалануына арналған төлем құралы. Электрондық ақшаны пайдалану үшін пайдаланушыға электрондық ақшаны сақтауға, есептеуге және олардың көмегімен қолма-қол ақшасыз есеп айырысуды жүргізуге мүмкіндік беретін бағдарламалық-техникалық шешім болып табылатын электрондық әмиянды құру талап етіледі.

Электрондық ақшаны оларды бұдан әрі пайдалану үшін сатып алу процесі қарапайым және қолайлы болып табылады. Ол үшін таңдап алынған электрондық төлем жүйесінде тіркеу рәсімінен өту қажет.

Қазақстан Республикасының қолданыстағы заңнамасы Ұлттық Банкке, екінші деңгейдегі банктерге және Ұлттық почта операторларына электрондық ақшаны шығару құқығын береді. Бұл электрондық ақшаны шығару бойынша қызметтің жеке және заңды тұлғалардың ақшасын тартумен, сол сияқты бірқатар банк операцияларын орындаумен байланысты.

Қазіргі кезде отандық нарықта 17 электрондық ақша жүйелері жұмыс істейді, 13 банк олардың эмитенттері болып табылады:

1. «Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкінің Қазақстан банкаралық есеп айырысу орталығы» РМК электрондық ақша жүйесі. Эмитенттері – «Эксимбанк Қазақстан» АҚ, «AsiaCredit Bank» АҚ және «Хоум Кредит Банк» АҚ ЕБ. Жүйеге қосылу www.ekzt.kz интернет-ресурсында қолжетімді. Жүйе клиенттерге телефония, телевидение, коммуналдық қызметтер үшін, IP-телефония және интернет, бюджетке төлемдер, банк қызметтері, ойындар, косметика, тауалар мен қызметтер, күзет және қауіпсіздік, әлеуметтік желілер үшін төлем жасау мүмкіндігін береді;

2. «Woopay» электрондық ақша жүйесі. Эмитенттері – «Еуразия банкі» АҚ, «Казкоммерцбанк» АҚ, «Capital Bank Kazakhstan» АҚ, «Хоум Кредит Банк» АҚ ЕБ және «Альфа-Банк» АҚ ЕБ. Жүйенің www.woopay.com. өз интернет-ресурсы және мобильді қосымшасы бар, осы арқылы қашықтықтан қызметтер көрсетуге шоғырланған, оларға: достарға электрондық ақша аудару, электрондық ақшаны төлем карточкасына аудару, банкоматтарда және «Қазпочта» АҚ-та қолма-қол ақшаны алу және т.б.;

3. «Visa Qiwi Wallet» электрондық ақша жүйесі. Эмитенті – «AsiaCredit Bank» АҚ. Жүйе www.qiwi.kz интернет-ресурсы, «Qiwi» сауда маркалы «Qiwi Kazakhstan» ЖШС-нің мобильдік қосымшасы мен терминалдары арқылы қолжетімді. Жүйе әмбебап төлем платформасы болып табылады, ол арқылы пайдаланушылары компания терминалдары арқылы түрлі қызметтер мен тауарлардың (1500-ден аса түрі), банктердің, мемлекеттік

қызметтердің, «Visa» төлем карточкаларын толықтыру қызметтерінің ақысын төлей алады. Сонымен бірге жүйе бонустарды қайтаруды көздейтін қолайлы жүйені пайдаланады;

4. «Личная Касса» электрондық ақша жүйесі. Эмитенті – «Цеснабанк» АҚ. Жүйе «Kassa24» сауда маркалы «AstanaPlat» ЖШС-нің мобильдік қосымшасы мен терминалдары арқылы қолжетімді. Жүйе клиенттерге түрлі қызмет түрлерінің ақысын төлеу жөніндегі төлем сервистерінің толық жиынтығынан тұрады. Сонымен бірге жүйе кез келген қазақстандық банк шығарған төлем карточкаларын «AstanaPlat» ЖШС терминалдары арқылы толықтыру, жол қозғалысы қағидаларын бұзғаны үшін айыппұлдарды тексеру және төлеу үшін қолжетімді;

5. «Kaspi Bank» электрондық ақша жүйесі. Эмитенті – «Kaspi Bank» АҚ. Жүйе www.kaspi.kz интернет-ресурсы, «Kaspi» сауда маркалы «Kaspi Bank» АҚ-тың мобильдік қосымшасы мен терминалдары арқылы қолжетімді. Қызметтер Kaspi электрондық әмияны арқылы көрсетіледі, ол арқылы бюджетке төленетін, коммуналдық қызметтер, банктің қызметтері және т.б. түрлі көптеген қызметтердің ақысын төленеді. Бұл жүйені халық белсенді түрде, оның ішінде интернет коммерция саласындағы танымал қызметтердің ақысын төлеу кезінде пайдаланады. Жүйеде төлемнің тиісті бөлігін клиенттерге қайтару жөніндегі қолайлы бағдарлама пайдаланылады;

6. «Paypoint» электрондық ақша жүйесі. Эмитенттері – «Эксимбанк Қазақстан» АҚ және «Альфа-Банк» ЕБ АҚ. Жүйенің интернет-ресурсы - www.paypoint.kz. Жүйе өз қызметтерін Қазақстанның 16 қаласында орналасқан ХҚО-дағы қызмет көрсету орындары арқылы көрсетеді. Жүйе мемлекеттік ұйымдар, коммуналдық шаруашылықтар, ұялы байланыс операторлары, банктер, интернет-дүкендер, ақша аударымдары операторлары қызметтерінің ақысын төлеуге арналған;

7. «Dar» электрондық ақша жүйесі. Эмитенті – «ForteBank» АҚ. Интернет-ресурсы – www.dar.kz. Жүйе мобильдік қосымшалар мен сервистерді әзірлеуге арналған. Жүйенің жобалары: DAR Play, DAR Bazar, DAR Vis, DAR Business, CreditOn;

8. «AllPay» электрондық ақша жүйесі. Эмитенті – «Астана Банкі» АҚ. www.allpay.kz интернет-ресурсы және мобильдік қосымшасы арқылы қолжетімді. Жүйе Bluetooth технологиясына негізделген қол тигізбей жүргізетін төлемдерді жүргізуге және QR-кодпен төлеуге, жылдам аударымдар, сауда нүктелерінде ақы төлеуге, сондай-ақ коммуналдық қызметтердің ақысын төлеуге арналған;

9. «MyBonus» электрондық ақша жүйесі. Эмитенті – «Эксимбанк Қазақстан» АҚ. Жүйенің интернет-ресурсы – www.spos.kz. Дара кәсіпкерлер мен заңды тұлғаларға QR-код технологиясын пайдалану арқылы мобильдік шешімнің көмегімен олардың пайдасына төлем қабылдау жөнінде қызмет көрсетуге бағдарланған;

10. «Wallet One» электрондық ақша жүйесі. Эмитенті – «AsiaCredit Bank» АҚ. www.wallet1.kz интернет-ресурсы және мобильдік қосымшасы арқылы қолжетімді. Түрлі қызметтер мен сервистерді жеткізушілердің пайдасына төленетін төлемдерге қызмет көрсетуге арналған;

11. «Номерау» электрондық ақша жүйесі. Эмитенті – «Хоум Кредит Банк» АҚ ЕБ. Жүйе «Хоум Кредит Банк» АҚ ЕБ қызметін дамытумен байланысты қызметтерді көрсетуге арналған;

12. «Халық» электрондық ақша жүйесі. Эмитенті – «Қазақстанның Халық Банкі» АҚ. Жүйе «Қазақстанның Халық Банкі» АҚ-тың қызметін дамытумен байланысты қызметтерді көрсетуге арналған;

13. «Homebank Wallet» электрондық ақша жүйесі. Эмитенті – «Казкоммерцбанк» АҚ. Жүйе «Казкоммерцбанк» АҚ қызметін дамытуға байланысты қызмет көрсетуге шоғырланған;

14. «TengriWallet» электрондық ақша жүйесі. Эмитенті – «Tengri Bank» АҚ. Жүйе «Tengri Bank» АҚ қызметін дамытуға байланысты қызмет көрсетуге шоғырланған;

«Altynpay» (15) (эмитенті – «Эксимбанк Қазақстан» АҚ), «AlemPAY» (16) (эмитенті – «Хоум Кредит Банк» АҚ ЕБ) және «MultiB@nk» (17) (эмитенті – «Эксимбанк Қазақстан»

АҚ) электрондық ақша жүйелері қалыптасу сатысында тұр, олар көрсетілетін қызметтерді дамыту үшін шаралар қабылдайды.

Қазақстанның қолданыстағы заңнамасы Қазақстанның электрондық төлемдер нарығын реттеудің басты қағидаттарына сәйкес құқықтық алаңда жұмыс істейтін электрондық ақшаны қоса алғанда, жоғары технологиялы төлем құралдарын дамытуға және енгізуге бағытталған.

2017 жылдың қорытындысы бойынша Қазақстан эмитенттерінің электрондық ақшасын пайдалана отырып Қазақстан аумағында 361,5 млрд. теңге сомаға 81,4 млн. транзакция жасалды.

Занды тұлғалар мен дара кәсіпкерлердің пайдасына электрондық ақша аударымдары 306,8 млрд. теңге сомаға 73,1 млн. транзакцияны құрады (саны бойынша 90% және операциялар сомасы бойынша 85%), ал жеке тұлғалардың пайдасына электрондық ақша аударымдары 54,7 млрд. теңге сомаға 8,3 млн. транзакцияны құрады.

Электрондық ақшаны пайдалана отырып жүргізілген төлемнің орташа сомасы 2017 жылы 4 439,8 теңгені құрады.

1-сурет

Дереккөз: авторлардың есептері.

Электрондық ақшаны пайдалана отырып жүргізілген операциялардың саны жыл сайын өсіп отырғанын көрсетеді. Мәселен, 2015 – 2017 жылдар аралығында операциялардың саны 5 есе өсті.

2-сурет

Дереккөз: авторлардың есептері.

Дереккөз: авторлардың есептері.

Электрондық ақша жүйелерінің әрқайсысы электрондық ақшаның көмегімен Интернет желісінде тауралар мен қызметтер үшін, белгілі жеткізушілердің талап етілетін өзге қызметтері (ұялы байланыс, кабельдік телевидение, Интернет) үшін ақы төлеуге, жүйенің пайдаланушылары арасында ақша аударуға мүмкіндік береді. Электрондық ақшаны эмитент банктерден, эмитенттер агенттерінің немесе операторлардың өзіне-өзі қызмет көрсетін терминалдарынан, сондай-ақ VISA және MasterCard төлем карточкаларының көмегімен алуға болады.

Электрондық ақшаның операторлары және жүйелері өздерінің электрондық ақша жүйелеріне жаңа пайдаланушыларды қосуға мүдделі. Бұл үшін олар мүдделі тараптармен электрондық коммерция сегментінде өз сервистерін жүргізу және оларға өткізілетін тауарлар мен қызметтер үшін ақы төлемдерін қабылдауды ұйымдастыру үшін жаңа қатысушыларды қосу жөнінде әртүрлі іс-шараларды белсенді түрде жүргізеді.

Электрондық ақшаны пайдаланудың өзектілігіне мынадай факторлар себепші болды:

1. Электрондық ақша онлайн-сауданы жүзеге асыру үшін, әсіресе ұсақ ақшаларға арналған мәмілелер бойынша қауіпсіз және өте ыңғайлы. Бұл арқылы осы төлем құралының жария болуының өсуіне ауқымды электрондық коммерция құрылымында қолдану аясын кеңейтуге байланысты соңғы үрдістермен түсіндіруге болады. Мысалы, электрондық әмиян бірнеше минутта ашылады және қандай да бір құжаттар (жеке куәлігі және т.б.) тапсыруды қажет етпейді. Бұдан басқа, бүгінде электрондық ақша жүйелерінің операторлары қалалардың/ауылдардың барлық жанданған учаскелерінде жаппай орналасқан терминалдық желінің операторларымен өзара іс-әрекет етеді. Жекелеген жағдайларда клиенттерге автоматты режимде электрондық әмиян ашылады және төлемдер лезде жүргізіледі.

2. Электрондық ақшаны кеңінен пайдаланудың өсуі оларды пайдаланудың өте ыңғайлы болуына байланысты – Интернетте сатып алуға ақы төлеу мүмкіндігін ұсынады, ал электрондық ақшаны сатып алу клиент банкке бармай-ақ жүзеге асырылады, сондай-ақ уақыт алмайды;

3. Жыл сайын Интернетте, атап айтқанда танымал әлеуметтік желілерде сатып алуды жүзеге асырудың қарапайым, тиімді болуына және белгілі бір тауарды санаулы минутта тауып алу мүмкіндігіне орай кеңінен таралуы өсті.

Электрондық ақшаның жұмыс істейтін жүйелерінің әрқайсы өздерінің клиенттеріне басқа жүйелерден айрықша бәсекелестік артықшылықтар беру, атап айтқанда, барынша тиімді талаптармен қызмет көрсету бойынша, оның ішінде электрондық ақшаның басқа жүйелерімен салыстырғанда ең төменгі комиссиялар (тарифтар) бойынша мақсат қояды.

Бәсекелестік жағдайларында электрондық ақшаны пайдалана отырып, жаңа сервистер, «E-gov» порталына ұсынылған мемлекеттік қызметтерге, салықтар, жол жүру ережелерін

бұзғаны үшін айыппұлдар және бюджетке басқа төлемдер төлеу бойынша сервисті қоса алғанда, оның ішінде мобильдық қосымшалар арқылы енгізіледі.

Қазіргі уақытта нарықта «эмоциялық төлемдер» деп аталатын төлемдердің жаңа санаты пайда болды, оларды, әдетте, Интернет желісінің белсенді қатысушылары пайдаланады. Мұндай төлемдерге мыналарды жатқызуға болады: онлайн Интернеттегі аккаунттарды ойындармен (стратегиялармен) толықтыру, әлеуметтік желілерде және басқа да танымал алаңдарда электрондық сыйлықтар сатып алу. Бұл салада электрондық ақша өзін төлем жасаудың барынша қажетті құралы ретінде көрсете білді.

Алайда, электрондық ақшаның қазақстандық нарығында проблемалардың бар екендігін атап өткен жөн. Мәселен, электрондық ақшаның түрлі қазақстандық жүйелерінің өзара іс-әрекет ету (ықпалдасу) мәселесі электрондық ақша иелері үшін өзара қиындық туғызып отыр. Осы кезеңде, Қазақстанның электрондық ақша нарығына түрлі 17 жүйе қатысады, әрқайсының жұмыс істеу схемасы бір-бірінен ерекшеленеді. Жеке тұлғалардың төлемдерінің әлеуетті барлық салалары күнделікті өмірде осы құралмен қамтыла алады. Бірақ электрондық ақшаны пайдалану, әдетте, оның қатысушылары арасындағы белгіленген жүйе шеңберінде шектеледі. Тиісінше, электрондық ақшаның бір жүйесінің электрондық ақшасын электрондық ақшаның басқа жүйесінің иесі оларды пайдалана алмайды. Әрбір жүйенің нақты автономиялық жұмыс істеу схемасы электрондық ақшаның иелері – клиенттер үшін бірқатар қиындықтар туғызатындықтан нарық үшін дүдәмал болып табылады.

Осыған орай, қазіргі сатыда әртүрлі қазақстандық электрондық ақшаның жүйелерінің өзара іс-әрекеттесуі (ықпалдасуы) мәселесі ашық болып қалуда және бұдан былай оларды кез келген қазақстандық жүйелер аясында қолдану мүмкіндігін ұсыну үшін тиісті шешім қабылдауды қажет етеді. Электрондық ақша жүйесінің қатысушылары болып табылмайтын не басқа ұқсас жүйенің қатысушылары болып табылатын субъектілердің пайдасына аударымдар немесе төлемдер жүргізу қазіргі таңда мүмкін емес немесе ол электрондық ақшамен осындай операциялар жүргізуді ұйымдастыру бойынша өз қызметтерін ұсынатын мамандандырылған делдалдардың қатысуымен мүмкін болады.

Электрондық ақшаның дамуы мен өсу қарқыны көрсеткендей, аталған жүйелердің аудиториясы мен қызмет көрсетуі біртіндеп тек кеңейтілетін болады. Басқа елдердің тәжірибесі электрондық ақшаның электрондық коммерция сегментінде төлем жасау үшін қолданылуы күннен күнге артып келе жатқанын көрсетіп отыр. Оларды қолдану қолма-қол ақша айналысын қысқартуға, онлайн-қызметтер нарығын дамытуға, есеп айырысуларды жылдамдатуға ықпал етіп, азаматтардың төлем жасау мәдениетін арттырады.

Жалпы әлемдік үрдісті ескере отырып, аталған құралға немесе жаңа инновациялық төлем қызметтеріне қажеттілік күннен күнге өседі деп пайымдаймыз. Бұл үрдіс көп жағдайда Интернеттің бұдан әрі кеңінен етек алуымен, сондай-ақ өмірдің түрлі салаларында тұтынушылардың қолжетімділігі Интернет арқылы мүмкін болатын қызмет түрлерінің кеңеюімен байланысты болып отыр. Электрондық ақша төлем жасаудың дәстүрлі түрлерін оларды пайдалану тиімді емес салалар мен сегменттерде біртіндеп ығыстыра алады. Бұдан былай электрондық ақшаны тек қашықтан төлем жасау үшін ғана емес, қол тигізбейтін технологиялар мен мобильді төлемдер технологияларын пайдалану негізінде тікелей сауда нүктелерінде де қолданылуын күтуге болады.

Атырау облысы экономикасының және қаржы нарығының жай-күйі

Ақтанбаев Е.Қ. – «Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі» Атырау филиалының экономикалық талдау және статистика бөлімінің бас маман-экономисі.

Атырау облысы ұлттық экономикада жетекші аймақтардың бірі болып табылады, бұл заманауи банктік қызметтердің әр түрлілігін және қол жетімділігін талап етеді, сонымен қатар банктік сектордың даму факторы болып табылады.

Негізгі сөздер: өнеркәсіп, аймақ экономикасы, несие, депозит.

JEL-классификациясы: G20, R10.

Атырау облысы ел экономикасы локомотивінің бірі болып саналады. Облыс экономикасының негізін өндіріс секторы құрайды, оның үлесі жалпы аймақтық өнімнің жартысына келеді.

2017 жылғы тоғыз айдың қорытындылары бойынша жалпы аймақтық өнімнің көлемі (ЖАӨ) қолданыстағы бағаларда 3842,1 млрд. теңгені құрады, республиканың ЖІӨ облыстың ЖАӨ үлесі 10,9%-ды құрады [1].

Өнеркәсіп өнімінің көлемі 2017 жылдың қаңтар-қарашасында қолданыстағы бағаларда 5090,9 млрд.теңге құрады, және ол республикалық өндіріс көлемінің 25,1%-ын құрайды. Өндірілген өнімдер көлемінің нақты индексі, 2016 жылдың сәйкес кезеңіне қарағанда 121,4%-ды құрады. Кен өндіру өнеркәсібінде 4588,5 млрд.теңге сомасында өнім өндірілді, нақты көлемінің индексі – 123,8%. Өңдеу өнеркәсібі өнімнің көлемі 446,6 млрд.теңге сомасын құрады, нақты көлемінің индексі – 103,6% [1].

Негізгі капиталға инвестициялар көлемі 2017 жылғы қаңтар-қарашада 2221,2 млрд. теңгені құрады немесе 2016 жылдың сәйкес кезеңіне 115,2%. Атырау облысы негізгі капиталды инвестициялау көлемінің үлес салмағы (29,7%) республика бойынша 1 орынды алып тұр [1]. Индустриялық-инновациялық даму мемлекеттік бағдарламасының екінші бесжылдықтың шеңберінде облыста 3,1 трлн.теңге сомасында 3528 жұмыс орнын құрайтын 26 жоба іске асыру жоспарлануда [2].

Айқын болғандай, шағын және орта бизнесті қолдау мемлекеттің негізгі міндеттерінің бірі болып саналады. Мемлекет басшысының Қазақстан халқына жолдауында (Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә.Назарбаевтың 2007 жылғы 28 ақпандағы "Жаңа әлемдегі жаңа Қазақстан" атты Қазақстан халқына Жолдауы) айтылған тапсырмасын орындау мақсатында Атырау облысы жергілікті атқару органдарымен шағын және орта бизнесті жан-жақты қолдауға бағытталған жұмыстар жүргізілуде. Шағын және орта кәсіпкерлік көрсеткіштерінің өсуі байқалуда, аталған салада облыс бойынша жұмыспен қамтылғандар саны ұдайы өсуде.

Шағын және орта кәсіпкерлікті дамыту жолдарының бірі болып «Бизнестің жол картасы - 2020» бизнесті қолдау мен дамытудың бірыңғай бағдарламасының іске асырылуы, бұл кәсіпкерлік саласының қарқынды дамуының және қолдаудың әсерлі механизмі болып табылады.

Жалпы мемлекеттік бағдарламаларға кәсіпкерлердің қатысуының жағымды серпілісі байқалуда.

Кәсіпкерлікті қолдау картасы шеңберінде жергілікті деңгейде 69,8 млрд.теңге сомасында, 1471 жұмыс орнын құрумен 23 жоба іске асырылуда. Оның ішінде 2015-2016 жылдары 25,8 млрд.теңге сомасында 13 жоба пайдалануға берілді, 788 жұмыс орны құрылды. 2017 жылы 5 млрд.теңге сомасына, 344 жұмыс орнын құрумен 5 жоба жүзеге асырылды [2].

2017 жылдың 1 қарашасына тіркелген шағын және орта кәсіпкерліктер саны 55 101 бірлікті құрады, өткен жылмен салыстырғанда 0,4%-ға көп, соның ішінде жұмыс істеп тұрған шағын және орта кәсіпкерліктер саны 43 153 бірлікті құрап, 2016 жылдың ұқсас кезеңімен салыстырғанда 6,4% көп [2].

2017 жылғы қаңтар-маусымда шағын және орта бизнес субъектілермен шығарылған өнім көлемі 655,1 млрд.теңгені құрады, 2016 жылдың сәйкес кезеңіне 53,3%-ға өсім, Қазақстан бойынша орташа – 124,2% [2].

2017 жылдың 20 қарашасына «Бизнестің жол картасы - 2020» бағдарлама шеңберінде кәсіпкерлердің 267 жобасы қолдау алды, соның ішінде 174 жоба субсидияланды, 78 жоба үшін кепілдік берілді және 15 жобаға гранттар берілді. Ауылдық елді мекендерде бағдарламаға қатысушылардың саны жылдан жылға артып келетінін атап өту керек. Ауылдық жерлерде «Бизнестің жол картасы - 2020» бағдарламасын іске асыруда, сонымен қатар ауылдағы кәсіпкерлерді қаржыландыруда проблемалар болды, кепілдіктің өтімділігінің төмен болуына байланысты банктер ауылдық жобаларды несиелендірмейді. Осы проблеманы шешу мақсатында облыс әкімінің тапсырмасымен соңғы 5 жылда жергілікті бюджеттен ауылдық кәсіпкерлікті қолдау үшін 1157,0 млн.теңге бөлінді. Нәтижесінде, шағын және орта бизнестің 230 жобасы іске асырылды және 511 жаңа жұмыс орындары құрылды. Бұл бағдарламаға қатысушылардан облыс бюджетіне салық түрінде 100 млн.теңге түсті, 1 млрд.теңге сомасына өнім шығарылды [2].

Жергілікті үлесті дамытуға облыста үлкен көңіл бөлінуде. Оның жалпы үлесі 2017 жылдың 9 айында 32%, тауарлар бойынша – 18,1%, жұмыстарда – 32,5% және қызметтерде – 33,4% [2].

Атырау облысы өзінің үлкен экономикалық әлеуметімен Қазақстанның әлеуметтік-экономикасының дамуында ерекше роль атқарады. Жыл сайын шетелдің қатысуы бар компаниялар саны артып келеді. Бүгінде облыс шамамен әлемдегі 50 елдің 1000-ға жуық компаниялармен ынтымақтастықта. Бұл ынтымақтастық облысқа қазіргі заманғы менеджменті мен технологиялар, ең жаңа инновациялық әлемдік зерттелеулерді тартады, осы ретте іскерлік туризмнің дамуына әсер етуде. Ең теңгерімді дамыған аймақтардың бірі болып, экономиканы одан әрі қарай диверсификациялау үшін әлеуетті облыс болып табылады. Еуразиялық экономикалық одақ шеңберінде одан әрі даму үшін, ірі ресейлік өнеркәсіптік өңірлердің жақындығын ескере отырып үлкен мүмкіндіктер бар. Мұнай-химия, машина жасау, тамақ өнеркәсібі және құрылыс индустриясы дамыған.

2017 жылғы қаңтар-қыркүйекке орташа айлық жалақы 259 834 теңгені құрады. 2016 жылғы қаңтар-қыркүйекпен салыстырғанда 2,4%-ға азайды [1].

Атырау облысының бюджеті соңғы он жылдың ішінде 4 есеге өсті. Аймақта коммуналдық және әлеуметтік инфрақұрылымдарды жаңарту, тұрғындарының жайлылық деңгейін көтеру бойынша кең көлемді жұмыстар жүргізілуде. Барлық елді мекендер газдандырылған, таза ауыз су қолжетімділігі бар халықтың үлесі 2 есеге өсті.

Атырауда «Нұрлы жер» бағдарламасы бойынша салынып жатқан тұрғын үй саны өсуде. «Береке» жаңа шағын ауданында бір жылдан кейін 44 көп пәтерлі тұрғын үй іске берілуі жоспарлануда. Осы мега құрылыс арқылы 4 мың отбасы ұзақ күткен тұрғын үйге ие бола алады. Облыс – шетелдік капиталға негізгі инвестициялық магнит [2].

Облыстың жергілікті даму бағдарламасына сәйкес (Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2014 жылғы 28 маусымдағы № 728 қаулысымен бекітілген «Өңірлерді дамытудың 2020 жылға дейінгі бағдарламасы»), өнеркәсіп секторларда жаңа өндірісті енгізу арқасында негізгі капиталға инвестициялар 2020 жылға дейін өседі, мысалға, «Теңізшевройл» компаниясының III буын зауытының құрылысы, хош иісті көмірсутектер шығаратын кешен өндіретін АМӨЗ ЖШС қайта құру мен жаңғырту, «K.L.P.E.» ЖШС интегралды газ-химиялық кешенінің құрылысы, мұнай-газ өнеркәсібі үшін композиттік материалдарды өндіру, полимерлер мен тыңайтқыштар шығаратын зауыты және басқа да. Атырау облысының аймағында мұнай-газ өнеркәсібі үшін мұнай мен газды өндіру мен қайта өңдеу, мұнай-газ химиясы, онымен байланысты машина жасау және сервистік көрсетілетін қызметтер жөніндегі ұлттық кластерді дамыту жалғасуда.

Шаруашылық субъектілерінің қызметіне және халық өміріне банк секторы маңызды рөл ойнайды.

Банк секторы дамуының негізгі көрсеткіштерінің серпінділігі 1-кестеде көрсетілген.

**Атырау облысының банктік секторы
қызметінің негізгі көрсеткіштері**

Көрсеткіштердің атауы	қаңтар-қараша					
	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Екінші деңгейдегі банктер филиалдарының саны, кезең соңындағы бірлік	25	25	25	24	23	22
Уәкілетті банктер мен уәкілетті ұйымдардың айырбастау пункттерінің саны, кезең соңындағы бірлік	127	128	132	123	116	111

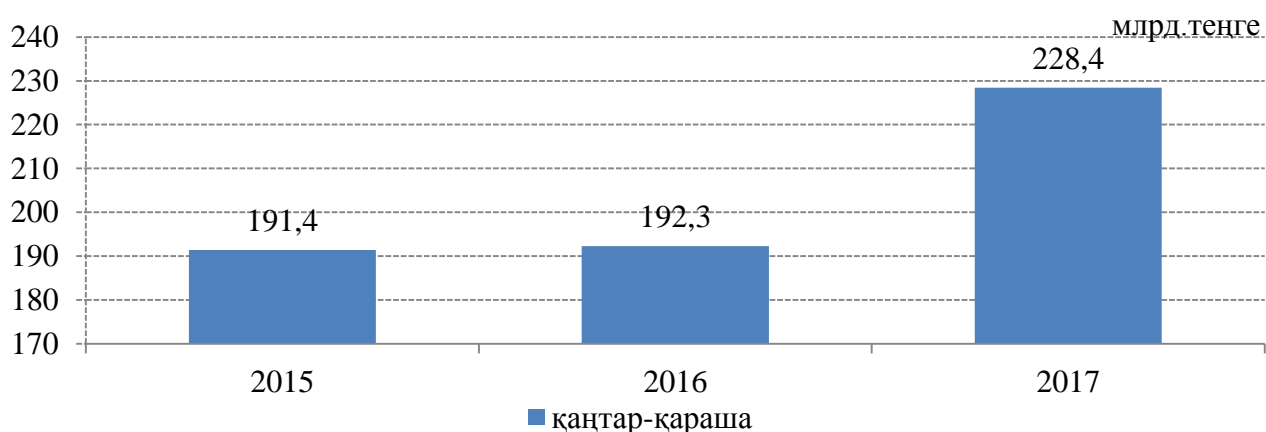
Дереккөз: ҚРҰБ Атырау филиалының статистикалық бюллетені

2017 жылғы 1 желтоқсандағы жағдай бойынша облыс аумағында екінші деңгейдегі жиырма бір банктің 22 филиалы, қаржылық қызметтерді көрсететін 64 жеке үй-жайы, 80 айырбастау пункті жұмыс істеді.

Соңғы үш жылда несие нарығында заңды және жеке тұлғалар тарапынан сұраныстың өсу қарқыны, белсенділіктің артуы байқалады. Егер жалпы алсақ, 2017 жылдың қаңтар-қарашасында облыс банктерінің несиелер беруі 228,4 млрд. теңгені құрады, 2016 жылы – 192,3 млрд. теңге, 2015 жылғы 191,4 млрд. теңгеге қарсы, яғни алдыңғы жылға сәйкесінше жыл сайынғы өсу 18,8% және 19,3% (1-сурет). Тұтыну мақсаттарына халықты (жеке тұлғаларды) несиелендіру көлемдері қалпына келтірілуде. Осылайша, осы мақсаттарға 2017 жылдың қаңтар-қарашасында 113,1 млрд. теңге сомасына кредит берілді, 2016 жылдың қаңтар-қарашасында 75,6 млрд. теңгеге қарсы (2015 жылдың қаңтар-қарашасында – 73,6 млрд. теңге).

1 сурет

**Екінші деңгейдегі банктер
филиалдарымен берілген несиелер**

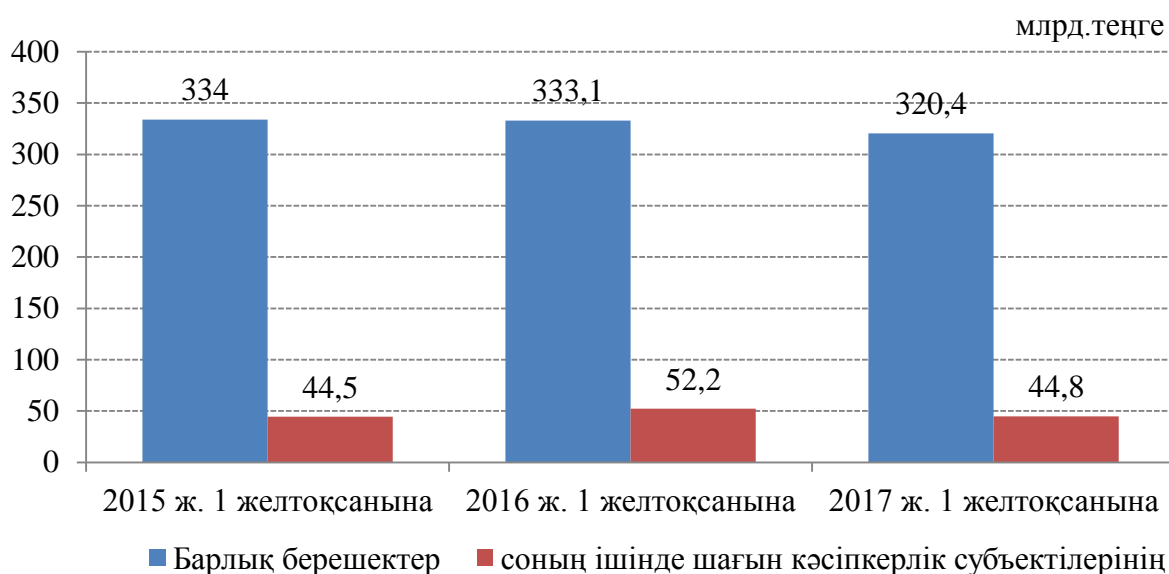
Дереккөз: ҚРҰБ Атырау филиалының статистикалық бюллетені

2017 жылдың 1 желтоқсанына облыс банктерінде 320,4 млрд. теңге сомасында несие бойынша берешек есептелді, оның ішінде 44,8 млрд. теңге сомасына шағын кәсіпкерлік субъектілері бойынша немесе жалпы сомадан – 14,0% (2 сурет). 2017 жылғы 1 желтоқсандағы жағдай бойынша салалар бөлігінде несиелер бойынша ең көп берешек экономиканың өзге салаларына (62,1%), саудаға (13,6%), өнеркәсіпке (10,1%), көлікке (9,4%) және құрылысқа (4,7%) келеді. Несиелер бойынша берешектер құрылымында ең көп бөлігін

ұлттық валютадағы несиелер алады – 83,4%, 1 жылдан артық өтеу мерзімі бар несиелер – 89,5%, жеке тұлғалардың қарызы – 59,1%.

2 сурет

Екінші деңгейдегі банк филиалдарының несиелері бойынша берешектер

Дереккөз: ҚРҰБ Атырау филиалының статистикалық бюллетені

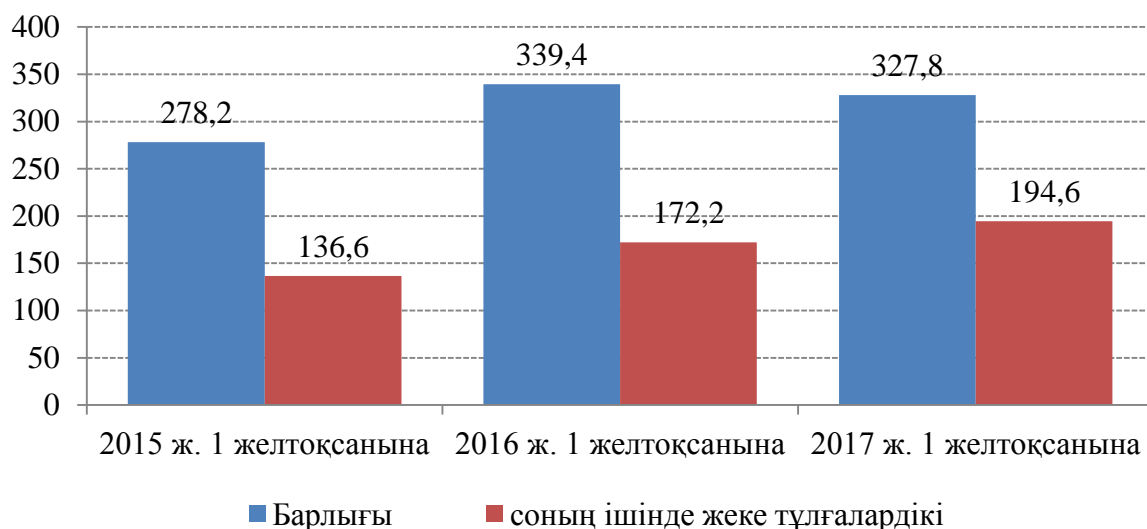
Атырау облысында несиелер бойынша мерзімі өткен берешектер 2016 жылдың 1 желтоқсанына 27,6 млрд. теңгеден 2017 жылғы 1 желтоқсанына 30,4 млрд. теңгеге дейін немесе 14,7%-ға дейін өсті. Аталған жағдай банктер тарапынан дағдарыс жылдарына дейінгі заемшыларға қойылатын талаптардың төмендігіне де байланысты болды және заемшылардың ағымдағы қаржы қиындықтарымен күрделенді. Заңды және жеке тұлғалар несиелерді уақтылы өтемеуінің (немесе қайтармауының) негізгі себептері: іскерлік белсенділіктің төмендеуі, бизнестегі проблемалар, жұмыстан айрылу; заем жинаушының күрделі отбасылық және жеке жағдайлар.

Облыстағы депозит нарығының көрсеткіштері халықтың банктерге сенімінің қалпына келгенін және өскенін көрсетеді. Бұл бірінші кезекте мемлекеттің жүргізіп отырған саясатына байланысты, яғни банктердің қаржы тұрақтылығын қамтамасыз ету, олардың салымшыларының мүдделерін қорғау, сонымен қатар Республиканың ақша-кредит саясатының тұрақтылығын қолдау.

2017 жылдың 1 желтоқсанына облыс банктерінің филиалдарында 327,8 млрд. теңге көлемінде депозиттер есептелді, бұл 2016 жылдың деңгейінен 1,7%-ға төмен және 2015 жылғы деңгейден 17,8%-ға артық (3 сурет). Депозиттер құрылымындағы маңызды бөлікті халық салымдары алады – 59,4%.

Екінші деңгейдегі банктер филиалындағы депозиттер

млрд.теңге

Дереккөз: ҚРҰБ Атырау филиалының статистикалық бюллетені

2017 жылғы 1 желтоқсанға айналымдағы төлем карточкаларының саны облыс бойынша 698,4 мың бірлікті құрайды, карточка ұстаушылардың саны – 625,7 мың адам. Облыста 37 банк киоскісі, 535 банкомат, 4166 POS-терминал жұмыс жасайды [3].

2017 жылғы 1 желтоқсандағы жағдай бойынша Ұлттық Банктің Атырау филиалында 111 айырбастау пункті тіркелді, оның ішінде 80 айырбастау пункті уәкілетті банктерге, 8-і - «Қазпочта» АҚ-на және 23-і уәкілетті ұйымдарға тиесілі. 2017 жылдың он бір айында облыстың айырбастау пункттерімен халықтан 87,1 млн. АҚШ доллары сатып алынды, бұл 2016 жылдың көрсеткішінен 28,9%-ға төмен. Сонымен қатар 5,0 млн. еуро (өсім 38,7%), 1507,2 млн. ресей рублі (10,9%-ға өскен) сатып алынды [3].

Осылайша, Атырау облысы – инвестициялар салу бөлігінде Қазақстандағы тартымды аймақ мәртебесіне ие экономикалық дамыған аймақ. Негізгі қаржылық-экономикалық көрсеткіштер бойынша аймақта тұрақты оңды серпін бар.

Ірі мұнай өндіру кәсіпорындардың болуы банктердің құрылымдық бөлімшелерінің желісінің, банктік қызметтердің көптеген түрінің болуын және сапасын талап етеді. Сондықтан да Атырау облысының экономикасы мен банктік секторының серпінді дамуы өзара байланысты.

Әдебиеттер тізімі:

1. “Атырау облысының әлеуметтік-экономикалық дамуы” журналы 2017 ж. қаңтар-қараша;
2. https://liter.kz/ru/articles/show/39985-atyrauskaya_oblast_investicionnyi_magnit_i_lider_po_proizvodstvu, мақала «Атырау облысы – инвестициялық магнит және өндіріс бойынша озат», 29 қараша 2017 ж.;
3. ҚРҰБ Атырау филиалының статистикалық бюллетень 2017 ж. қаңтар-қараша.